

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO

SLOVENSKE KRIMINALKE V 70. LETIH 20. STOLETJA

DIPLOMSKO DELO

Mentor: dr. Miran Hladnik

Nina Florjanc (1980)

Ključne besede: kriminalka, detektivka, radijska igra, filmski scenarij, Leopold Suhodolčan, Brane Dolinar, Jožko Lukeš, Marjan Marinc, Vitomil Zupan.

2004

O UVOD

I KRIMINALKA – KAJ, KDAJ, KAKO IN ZAKAJ	7
1 KAJ JE KRIMINALKA	7
1. 1 ŽANRSKA OPREDELITEV	7
2 ROJSTVO KRIMINALKE	8
2. 1 ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE ZA NASTANEK KRIMINALKE NA SLOVENSKEM	8
2. 2 ROJSTVO KRIMINALKE V OKVIRU SVETOVNE LITERATURE	8
2. 3 NASTANEK IN RAZVOJ SLOVENSKE KRIMINALKE	10
3 TEORIJA KRIMINALNE ZGODBE	11
4 KRIMINALKA V OBMOČJU TRIVIALNE LITERATURE	12
4. 1 OPREDELITEV POJMA TRIVIALEN	12
4. 2 NASTANEK TRIVIALNE LITERATURE	13
4. 3 TRIVIALNA MLADINSKA KNJIŽEVNOST	13
5 RAZMERE NA SLOVENSKEM V 70. LETIH 20. STOLETJA	14
6 PREGLED KRIMINALK NASTALIH V 70. LETIH	15
7 LITERATURA ZA OTROKE IN MALO VEČJE OTROKE	17
II ANALIZA SLOVENSКИH KRIMINALK NASTALIH V 70. LETIH 20. STOLETJA	18
1 SUHODOLČANOVE DETEKTIVKE	18
1. 1 NEKAJ BESED O AVTORJU	18
1. 2 NAOČNIK IN OČALNIK, MOJSTRA MED DETEKTIVI	18
1. 3 NAOČNIK IN OČALNIK VEČERJATA S KROKODILOM	22
1. 4 DETEKTIVA »STOPINCATA« PO ZRAKU	24
1. 5 KDO JE NAOČNIK IN KDO OČALNIK	25
1. 5. 1 Kje je Leopold Suhodolčan spoznal detektiva?	26
2 DETEKTIVKE BRANETA DOLINARJA	27
2. 1 NEKAJ BESED O AVTORJU	27
2. 2 RDEČA KAPICA IZ ZGORNJE ŠIŠKE	27
2. 2. 1 Detektiv, ki to ni in ostali navzoči	27

2. 3 DETEKTIVI NA JEKLENIH KONJIČKIH	29
3 KRIMINALKE MARJANA MARINCA	30
3. 1 MARJAN MARINC	30
3. 1. 1 Radijska igra	31
3. 2 SKRIVNOST KOTE 117	31
3. 3 NEVIDNA SMRT	33
3. 4 INŠPEKTOR RIS NE MIRUJE	36
3. 4. 1 Kdo je inšpektor Ris	37
3. 4. 2 Polnočni kres	37
3. 4. 3 Kurje bedro	38
3. 4. 4 Paket	38
3. 4. 5 Strel skozi okno	38
3. 4. 6 Lažna zanka	39
3. 4. 7 Krvavi tir	40
3. 4. 8 Duh v internatu	40
3. 4. 9 Bela smrt	41
3. 4. 10 Izmišljena ulica	41
3. 4. 11 Izdajalska vreča	42
3. 4. 12 Rdeči lasje	42
3. 4. 13 Dvojno življenje brusarja	43
3. 5 SKRIVNOST ROKE V SMETNJAKU	45
4 JOŽKO LUKEŠ IN SRČNA DESETICA	47
4. 1 KDO JE JOŽKO LUKEŠ	47
4. 2 RADIJSKA IGRA SRČNA DESETICA	47
5 VITOMIL ZUPAN KOT PISEC FILMSKIH SCENARIJEV	49
5. 1 NEKAJ BESED O AVTORJU	49
5. 1. 1 Filmski scenarij	49
5. 2 VEST IN PLOČEVINA ALI POBEGLI VOZNIKI	50
5. 2. 1 Krivolov	50
5. 2. 2 Strah pred ljudmi	51
5. 2. 3 Kazenski zakonik čl. 271 a	51
5. 2. 4 Dve glasni priči	52
5. 2. 5 Smrt s pesmijo	52

5. 2. 6 Divji lov	52
5. 2. 7 Starka, ki ne more spati	53
5. 2. 7. 1 Inšpektor Pegan, njegovi pomočniki, zločinci in žrtve	53
6 ZAKLJUČEK	56
VIRI IN LITERATURA	59
PRILOGA	61

ZAHVALA

Ko človek prvič prestopi vrata v svet učenosti na slovenističnem oddelku, ga spreleti nenavaden občutek, ki je mešanica strahu, pričakovanj, vedoželjnosti. Nato skozi štiri leta študija premaguje ovire, ki se imenujejo profesorji in ne izpiti in nato je konec. Še preden se dobro zave postane profesor, zapade v slovenistične okove, ki so težja oblika zasvojenosti kot vsa mamila. Tu ti ne podajajo samo znanja, izoblikujejo ti osebnost, za to hvala vsem profesorjem.

Prav posebno zahvalo naslavljam na Mirana Hladnika – najboljšega mentorja pod soncem, da je prižgal zeleno luč za obravnavanje tematike, s katero sem se ukvarjala, dobro vodenje, strokovno pomoč, prijazne besede ...

Hvala tudi mojim domačim: mami Lenki, očetu Jožetu, da sta mi omogočila študij in se z mano veselila vseh uspehov in me ne preveč grajala ob neuspehih, sestri Tini za zdravo mero sestrskega odnosa in Roku za potrpežljivost in ...

0 UVOD

Predmet obravnave v diplomskem delu so kriminalke, nastale v 70. letih 20. stoletja. Za obravnavo te tematike sem se odločila, ker sem mnenja, da jo predvsem v šolskih klopeh premalo obravnavamo, saj kriminalke predstavljajo del trivalne literature, ki predstavlja užitkarsko branje in zato ji avtomatsko prepogosto nadevamo drugorazrednost in posledično temu nevednost obravnave.

Diplomsko delo je v grobem razdeljeno na dva dela. V prvem delu sem skušala povzeti zgodovinski del nastanka kriminalnega oziroma detektivskega žanra, nato sem s pomočjo priročnikov opredelila temeljne pojme, ki jih je potrebno razumeti za kasnejšo obravnavo samih besedil. Drugi del predstavlja analizo del, ki so nastala v omenjenem času na našem ozemlju.

I KRIMINALKA – KAJ, KDAJ, KAKO IN ZAKAJ

1 KAJ JE KRIMINALKA

Kriminalka¹ »je pripoved o hudodelstvu – velikem vladu, ropu, umoru: predvsem glede na izvedbo, ki je uganka in otežuje odkritje storilca; tako je v ospredju razgibane in zapletene zgodbe ponavadi človek, ki skuša tega storilca odkriti (zlasti v t. i. detektivki). Zgradbeno temelji na napetosti, ki se pojavlja v obliki komaj odgonetljive uganke; vsi zločini v kriminalki so ponavadi na robu popolnosti, s komaj zaznavnimi napakami, prav te pa privedejo po docela nepričakovani, vendar trdni logiki do razkritja« (M. Kmecl 1996: 317).

1. 1 ŽANRSKA OPREDELITEV

V okviru pojma kriminalka lahko govorimo o dveh žanrih, in sicer o kriminalnem žanru in detektivskem žanru, vendar se danes vse bolj uporablja skupno poimenovanje kriminalka. Med njima teoretično obstaja razlika v njuni obliki, ne pa v predmetu, kajti oba obravnavata umor. Kriminalni roman pripoveduje zgodbo o zločinu, detektivski roman pripoveduje zgodbo o razjasnitvi zločina.²

Žanra kriminalka in detektivka uvrščamo med zabavne žanre, kot so tudi ljubezenski, grozljivi, pustolovski, humoristični, znanstvenofantastični romani. Njune definicije lahko najdemo v splošnih in specifičnih priročnikih.

¹ Beseda kriminalka izvira iz latinske besede *crimen* in pomeni prestop, vlad.

² Povzeto po Richardu Alewynu: Anatomija detektivskega romana. (v Memento umori).

2 ROJSTVO KRIMINALKE

2. 1 ZGODOVINSKE OKOLIŠČINE ZA NASTANEK KRIMINALKE NA SLOVENSKEM

Prva slovenska kriminalka se je pojavila v drugi polovici 19. stoletja, natančneje 1874. leta. Za tisti čas je značilno, da je slovenski meščanski salon hitro osvajal vse tiste načine in oblike literarnega ustvarjanja, katerih se je posluževalo evropsko meščanstvo. Mednje je sodila tudi kriminalka, ki je pomenila nekakšno meščansko modifikacijo pustolovskega in viteškega romana. Meščanski vitez se je prelevil v detektiva ali preiskovalnega sodnika, ki je prav tako neranljiv kot srednjeveški vitez, vztrajen in načelen, njegovo nagnjenje do pustolovskega tveganja je enako močno, spremenijo pa se seveda okoliščine in cilji. Kriminalka se je torej razvila v meščanski družbi, kjer mora imeti bralec občutek, da je varen. Kriminalka bralca na nek način pomirja.

2. 2 ROJSTVO KRIMINALKE V OKVIRU SVETOVNE LITERATURE

Kriminalna zgodba ni na novo nastal žanr. Njegove zametke moramo iskati pri viteških in grozljivih romanih. Temeljna razlika med njimi je, da so viteški in grozljivi romani namenjeni visoki družbi – plemstvu, kriminalka pa se pojavi ob nastanku meščanstva in je nekakšna mešanica obojega.

Kriminalne zgodbe naj bi se najprej pojavile že v 17. in 18. stoletju na Kitajskem in Japonskem. V približno istem času so pomemben količnik čtiva predstavljale tudi v Angliji in Franciji, kjer so lahko ljudje brali biografije morilcev in nasploh vseh zločincev z letakov. Naslednji krivec za nastanek kriminalk je bila izdaja dvajsetih zvezkov sodnijskih primerov (naslov: *Causes célèbres et intéressantes, avec les jugements qui les ont décidées*) F. G. Pitavala³ (1734-1743). E. F. Vidocq je kot bivši

³ Ta je sprožil izdajo še večih podobnih del po Evropi. Npr. izid *Der neue Pitaval* avtorjev A. Willibald in J. E. Hietzig (1842); 1869 je A. Volert napisal prirejeno ljudsko izdajo *Eine Auswahl für das Volk aus dem Neuen Pitaval*; 1927 nastanek dela *Kriminalistisches Reisetagebuch Prager Pitaval*.

kriminalec in poznejši pariški policijski šef pisal neke vrste spomine *Mémoires*, ki so izhajali med leti 1828 in 1829 ter bili takoj prevedeni v angleščino.

Najverjetneje je vzpon pripovedništva s kriminalno tematiko povezan z razvojem evropske policije. Npr. ob ustanovitvi policijskega oddelka v Londonu (1842) je tisk začel redno poročati o delu kriminalistov. Kmalu za tem pa so začeli izhajati spomini policijskih šefov.

Leta 1841 se pojavi prva kriminalka z naslovom *Umor na ulici Morgue* (*Murders in the Rue Morgue*). Njen avtor je Edgar Allan Poe, torej velja za začetnika pisanja kriminalnega žanra. Naslednje njegovo delo *Ukradeno pismo* (*The Purloined Letter*) je nastalo leta 1845. Na nastanek njegovih kriminalk so vplivali grozljivi romani in Vidocqovi spomini, vendar ob njihovem izidu v rodni Angliji ni požel velikega zanimanja. Odprtih rok so detektiva A. Dupina⁴ sprejeli v Ameriki in Franciji. Tip Poejeve kriminalne zgodbe je »križanka«, ki jo z nastankom C. Doylovih kriminalk začnejo imenovati klasični detektivski roman.

Najpopularnejši evropski pisci klasične detektivke so: Chesterton, S. Rohmer, M. Leblanc, G. Simenon, predvsem pa angleška pisateljica A. Christie, ki je v 70. letih ustvarila celo poplavo kriminalk in vse do danes ostaja ena najbolj branih pisateljic tega žanra.

V Ameriki se je vzporedno razvijal trdi tip kriminalke. Najpopularnejša pisca sta D. Hammet in R. Chandler. Trdi tip kriminalke se od klasičnega loči predvsem po notranji zgradbi zgodbe. V ospredje ne postavlja nadpovprečno iznajdljivega in inteligentnega detektiva, temveč kriminalno dejanje, ki ga spoznamo na začetku zgodbe. Šele nato se pojavi detektiv, ki pa v tem primeru ni nek veleum, temveč povprečen človek z vsemi svojimi problemi, napakami, ki mu na koncu zgodbe kljub številnim zapletom uspe razrešiti uganko.

Od 50., še bolj pa od 60. let naprej, se v okviru kriminalke razvije več tipov oziroma podtipov. Skupno vsem tem žanrom je, da je njihova nadpomenka srhljivka, ki je

⁴ Kasneje zgled Conanu Doyle ob snovanju lika Sherlocka Holmesa.

marsikdaj bliže grozljivemu romanu kot kriminalki. Glavni temi sta boj in zasledovanje, pomembno mesto zasedata seksualnost in fantastika. Prvi v paleti podtipov se postavi v ospredje roman žrtve. Prvič se pojavi, da ima v romanu dominantno vlogo žrtev in ne detektiv. Znana pisca tega žanra sta P. Boileau in T. Narcejac. Roman storilca postavlja v ospredje samega izvajalca kaznivega dejanja, vendar bralcu šele ne koncu zgodbe razkrije, da je ta oseba zločinec. Znan pisatelj tega žanra je P. Highsmith. V policijskem romanu smo priča reševanju zapletov s pomočjo kolektiva na policijski postaji. Zelo zanimivi pa so tudi romani, podnaslovljeni vohunski, kakršne je pisal npr. L. Fleming, z Jamesom Bondom kot »supermoškim« na čelu. James Bond je celota, ki jo tvorijo neustrašni kavboj, inteligen ten detektiv in junak grozljivega romana. V imenu države se bori proti nevarnim skupinam, ki so ponavadi očem javnosti skrite, raznim državnikom pa povzročajo sive lase. Nasilje, seks, rasizem se povezujejo s sentimentalnostjo, prizorišče pa se preseli v različne eksotične kraje.

Navedla sem le nekaj znanih piscev kriminalk, ki predstavljajo le kapljo v oceanu kriminalkarstva.

2. 3 NASTANEK IN RAZVOJ SLOVENSKE KRIMINALKE

V prejšnjem poglavju sem napisala, da je prva prava kriminalka nastala leta 1841. Več kot pohvalno se mi zdi, da smo Slovenci takoj zavihali rokave in pričeli z delom. Kot prvi slovenski pisec kriminalk se je v zgodovino zapisal Jakob Alešovec z osmimi kriminalkami, ki jih je kot podlistek v nadaljevanjih objavlj al v Bleiweisovih Novicah med leti 1874 in 1879. Njegove kriminalke nosijo skupen nadnaslov *Iz sodnijskega življenja*.

Leta 1907 je Fran Milčinski objavil svojo prvo znamenito kriminalko *Ura št. 55916*. Nekaj let kasneje je izšla nadaljevanka o bistrem detektivu Mavriciju Pikcu, 1926 detektivka *Rdeči bil*.

Do druge svetovne vojne se je zvrstilo še nekaj drugih avtorjev: Silvester Košutnik (*Krvna osveta, Požigalec*; 1910). Košutnikuvi zgodbi veljata za eni najbolj krvavih v

tem času. Leta 1922 je Ivo Šorli objavil kriminalko *Pasti in zanke*. Ponarejevalci (1938) Januša Goleca so pisani kot kronika štirih ponarejevalskih družčin iz Dravskega polja. Verjetno najpopularnejša slovenska kriminalka pred drugo svetovno vojno je *Neznani storilec* Ljube Prenner. Prvič je izšla leta 1939 in doživela nekaj ponatisov. Zadnji v tem predvojnem času je svoje kriminalke izdal Josip Fran Knaflič, in sicer je leta 1944 v knjigi *Lov za skrivnostmi objavil tri zgodbe: Zavrharjevo senco, Dogodek v kresni noči, Aba*.

Po več kot dvajsetletnem zatišju se pri nas kriminalka ponovno pojavi v 70. letih, vendar z določenimi spremembami oziroma uvedenimi novitetami. V ospredje se postavi mladinska oz. otroška kriminalka (podrobneje bom to obdobje obravnavala v nadaljevanju diplomskega dela).

Kriminalka za odrasle se je začela prav razvijati šele konec 80., v začetku 90. let. V tem času pride do razcveta tega žanra. Med osrednjimi so nasledni avtorji: Maja Novak, Maja Vidmar, Sergej Verč, Frane Frančič, Brane Gradišnik, Ivan Sivec, Jelena Sitar, Vitan Mal idr.

3 TEORIJA KRIMINALNE ZGODBE

Najprej se moramo ustaviti pri samem poimenovanju tovrstne literature; lahko jo imenujemo kriminalka, kriminalna zgodba, detektivka, vohunski roman, policijski roman idr.

Dejstvo je, da je kriminalka v okviru literarne vede sodi v predalček trivialne literature. Zakaj je tako, o tem v naslednjem poglavju. Zavedati se moramo, da je literarna veda dokazala, da je za kriminalko nujno potrebno ponavljanje nekaterih sestavin, da jo bralci sprejmejo. Natančneje, za pisanje kriminalke je potrebno, da se natančno držimo šablone. V primeru, da se avtor ne drži železnih pravil, ki kriminalki vladajo, iz kakršnegakoli razloga (npr. originalnost), je že vnaprej obsojen na neuspeh oz. nehote napiše antikriminalko, ki pa ne zadosti potrebam strastnih bralcev tega žanra. Da do takšnih neveselosti ne bi prihajalo so številni raziskovalci tega področja zapisali recept za pisanje kriminalk. Eden izmed zelo znanih piscev in raziskovalcev

kriminalk je bil S. S. Van Dine⁵. Na podlagi lastnih izkušenj je spisal dvajset pravil, ki se jih morajo pisci striktno držati, če želijo napisati dobro kriminalko. Upoštevati pa moramo dejstvo, da določen žanr ne more nastajati zgolj na podlagi železnih pravil, ki jih postavljajo literarni teoretiki, kajti vsak narod je enota zase, zato posledično tudi literatura različnih narodov ne more biti identična, vedno se pojavljajo odstopanja zaradi različnih okoliščin v katerih nastaja.

Ob pisanju kriminalk moramo imeti v zavesti predvsem tri komponente, ki so nespregledljive oziroma nujno potrebne za pisanje kriminalk. To so: zločin, zločinec in detektiv.

4 KRIMINALKA V OBMOČJU TRIVIALNE LITERATURE

4. 1 OPREDELITEV POJMA TRIVIALEN

Beseda trivialen izhaja iz latinščine – *trivium*, pomeni tripotje oz. *trivialis*, pomeni v zvezi s tripotjem. »Izraz trivialna literatura ni edini možni naslov za obravnavo tega področja literature« (M. Hladnik 1983: 5). Ob uporabljanju izraza trivialen se nam v uporabo ponujajo še njegove t. i. sopomenke, kot so množičen, zabaven, kič, šund, plaža, kolportaža, vsi ti izrazi imajo negativen vrednostni predznak. Glede na to, da se mi izraz trivialen sliši še najmanj zaznamovan, bom v nadaljevanju uporabljala to poimenovanje. »Trivialna literatura pomeni literarno nestremljivo in narodno nereprezentativno pisanje, tj. literaturo, ki je bila kdaj razvrednotena zaradi estetskih ali idejno-moralnih razlogov in ki ima največkrat množičnega sprejemnika. Ni vedno izvorna, večkrat gre za prevode in priredbe.«⁶

⁵ S. S. Van Dine je psevdonim za Willarda Huntingona Wrighta.

⁶ Miran Hladnik: Tipi slovenske trivialne proze na začetku tega stoletja.

4. 2 NASTANEK TRIVIALNE LITERATURE

O trivialni literaturi lahko govorimo šele od časa, ko je bila določena produkcija tako poimenovana, tj. od druge polovice 18. stoletja dalje. Za nastanek trivialne literature je odločilnega pomena nova plast bralcev, gre za to, da so družbene spremembe s sabo pripeljale obvezno šolanje, to je povzročilo večjo pismenost med prebivalstvom, nastanek večje produkcije besedil, posledično se je zaradi tega spremenila tudi njihova kvaliteta.

Razlog za nastanek oz. za branje trivialne literature je tudi v njeni funkciji, ki je dvojna, in sicer katarzična in stimulatívna. S trivialno literaturo so se ukvarjali številni raziskovalci. V diplomskem delu jo omenjam zato, ker kriminalke predstavljajo enega izmed segmentov te vrste literature, torej je vsaj omemba pojma trivialen neobhodno potrebna za nadaljnje razumevanje področja.

Slovenci sicer neradi priznamo, da imamo v svoji literaturi precej zajeten del besedil, ki bi jih lahko uvrstili med trivialna⁷. Vendar predstavlja predalčkanje besedil glede na to, ali so trivialna ali ne, veliko napora, samozavesti, znanja in dobrih argumentacij. V končni fazi mi to predstavlja zahtevno, ne samo literarnoteoretično vprašanje, ampak tudi filozofsko vprašanje.

4. 3 TRIVIALNA MLADINSKA KNJIŽEVNOST

Trivialna mladinska književnost je posebna podvrsta trivialne književnosti. Od nemladinske se razlikuje po svoji vlogi v bralnem razvoju, sicer pa je podobna nemladinski. Sodbe glede vrednotenja trivialne mladinske književnosti so zelo različne, nekateri ji izrazito nasprotujejo, spet drugi poskušajo opredeliti njeno vlogo v razvoju mladega bralca in jo celo priporočajo za obravnavanje v šolskih klopeh, »saj nekatere sorodnosti na fabulativno-motivni ravni, hkrati z razlikami na jezikovni in tematski, omogočajo prehajanje od trivialnega besedila v leposlovje« (I. Saksida 1994: 251).

⁷ S tem mislim predvsem množično produkcijo besedil nekako od 90. let naprej.

Trivialno mladinsko besedilo lahko spoznamo takrat, kadar gre pri besedilnem vzorcu za kliše, prevladovanje dogodkov oziroma dogodivščin, superjunake in nenavadne preobrate.

5 RAZMERE NA SLOVENSKEM V 70. LETIH 20. STOLETJA

Ob preučevanju kriminalnega žanra sem nehote naletela na vprašanje, zakaj se v 70. letih 20. stoletja na naših tleh razvije nov tip tega žanra, in sicer tip otroške oziroma mladinske kriminalke, bolje rečeno detektivke.

V tem obdobju ni prišlo do pojavitve klasičnega tipa kriminalke, namenjene odraslemu bralcu. Eden izmed temeljnih dejavnikov je najverjetneje razlika v družbenem sistemu, ki se je v takratni Evropi delil na dva pola. Na eni strani smo pričali zahodni kapitalistični družbi, ki postavlja v ospredje zasebno lastnino, s tem pa sprejema vse slabosti, ki jih le-ta prinaša. Velika svoboda javnih občil je avtorjem dnevno prinašala širok nabor motivov za ustvarjanje tega žanra. Na drugi strani imamo socialistično družbo, ki je poudarjala družbeno lastnino, povečevala svoje dosežke pri izkoreninjenju deliktov, ki so povezani s kopičenjem bogastva. Posledično je to najverjetneje pripeljalo do nezaželenosti kriminalnega žanra. Socialistična družba tovrstne literature ni spodbujala predvsem zaradi vsaj dveh razlogov, prvič v t. i. »srečni domovini« teh motivov v družbi »ni bilo mogoče zaslediti«, drugič pa je bilo družbeno zaželeno ustvarjanje visoke umetnosti, namenjene zgolj visoko kultiviranim posameznikom. Čas 70. let je čas, ko se začne vzpostavljati slovenska postmoderna, v ospredje je postavljeno »načelo estetske avtonomnosti«⁸. Niti estetika niti avtonomnost, po mnenju literarnih teoretikov, pa nista prvini, ki bi ju bilo mogoče zaslediti v kriminalki oziroma detektivki.

⁸ Janko Kos: Konec stoletja (Slovenska literatura v letih 1970-2000).

6 PREGLED KRIMINALK NASTALIH V 70. LETIH

V 70. letih 20. stoletja je na Slovenskem nastalo samo enajst del, ki bi lahko nosila žanrsko oznako kriminalka. Gre pretežno za dela, ki so namenjena otrokom, temu primerna je tudi vrsta deliktov, zato se mi zdi ustrežnejše, da jih ne imenujem kriminalka, temveč detektivka. Odraslemu bralcu oziroma poslušalcu so bile namenjene radijske kriminalke, ki so jih predvajali v večernih urah na I. programu slovenskega radia, in scenarij za televizijsko nadaljevanko. Avtorje sem razvrstila glede na bralca (mladinska/nemladinska literatura).

Mladinska/otroška dela:

1. Brane Dolinar: Rdeča kapica iz Zgornje Šiške (1972);
2. Detektivi na jeklenih konjičkih (1974);
3. Leopold Suhodolčan: Naočnik in Očalnik (1973);
4. Na večerji s krokodilom (1976);
5. Stopinje po zraku (1977).

Dela za odrasle:

1. Jožko Lukeš: Srčna desetica (1979);
2. Marjan Marinc: Skrivnost kote 117 (1972);
3. Nevidna smrt (1973);
4. Inšpektor Ris ne miruje (1973/74, 1976);
5. Skrivnost roke v smetnjaku (1974);
6. Vitomil Zupan: Vest in pločevina ali pobegli voznik (1973).

Za kvantitativno primerjavo navajam dela, ki so v istem obdobju nastala v svetovni literaturi in jih je mogoče dobiti tudi v naših knjižnicah:⁹

1. Claude Aveline: Mačje oko (1974);
2. James M. Cain: Serenada (1976);
3. Raymond Chandler: Blodnjak (1971);
4. Peter Cheyney: Po mračnih potih (1970);
5. Agatha Christie: Umor Rogerja Ackroyda (1971);

⁹ Andrian Lah: Kratki pregled lahke književnosti.

6. Usoda (1973);
7. Karibska skrivnost (1974);
8. Mož v rjavi obleki (1975);
9. Sloni si zapomnijo (1975);
10. Umor v Orient ekspresu (1977);
11. Umor v župništvu (1977);
12. Vegasta hiša (1977);
13. Zavesa: Poirotov poslednji primer (1977);
14. Herkulovi podvigi (1978);
15. Ledeni pogled (1978);
16. Mačka med golobičkami (1978);
17. Nič ni tako skrito (1978);
18. Odhod ob 16:50 (1978);
19. Skrivnostne ure (1978);
20. Zadnja slika (1979);
21. Zakaj ne Evans? (1979);
22. Wilkie Collins: Lucila (1974);
23. Ženska v belem (1975);
24. Diamant (1976);
25. Alan Alexander Milne: Skrivnost Rdeče hiše (1979);
26. Georges Simenon: Senčna lutka (1971);
27. Rumeni pes (1976);
28. Jürgen Thorwald: Ura detektivov (1970);
29. Edgar Wallace: Krilata kača (1971).

7 LITERATURA ZA OTROKE IN MALO VEČJE OTROKE

Glede na to, da v diplomskem delu obravnavam detektivke, ki sodijo v področje mladinske/otroške literature in literature za odrasle, se mi zdi potrebno ugotoviti, kakšne so bistvene razlike med mladinsko/otroško literaturo in literaturo za odrasle.

»Mladinska književnost je podtip književnosti, njen integralni del, ki se od nemladinske loči po svojem bistvu, obstoju in zgradbi, namenjena pa je bralcu do starostne meje osemnajst let (I. Saksida 1994: 45). Oprelitev ni zgolj recepcijska, ampak upošteva tudi posebnosti ustroja mladinskih besedil, kar se povezuje predvsem s tvorčevim vživljanjem v otroštvo. /.../ Prehajanje mladinske književnosti v nemladinsko je hkrati vpadanje pomembnosti fenomenalne plasti. /.../ V mladinski književnosti je v primerjavi z nemladinsko delež splošnosti, ki se v besedilu kaže kot pojavitev izrecnih splošnih sodb ali kot tesna povezanost sodb o posameznem z generično stvarnostjo, bistveno manjši (spoznavna funkcija mladinskega besedila). Mladinska književnost se glede na etično razsežnost od nemladinske loči po manjši kompleksnosti razmerja med vrednotami v bralcu in vrednotami zunaj njega. V mladinski književnosti sta količina in razvitost elementov, ki so nosilci estetske funkcije, manjši kot v nemladinski. /.../ Posebej zanimiv je t. i. žanrski prenos, pojav, ko se komunikacija med odraslim in otrokom zaradi prezahtevnosti besedila prekine ali, pogosteje, ko branje mladinskega besedila te komunikacije ne upošteva, s tem da v besedilo vgrajuje dodatne pomene« (I. Saksida 1994: 247-248).

»Zgradba mladinskega besedila: zlasti je poudarek na razmerju med motivom in temo glede na razlike med mladinsko in nemladinsko literaturo. Morfološko se mladinska književnost od nemladinske loči po manjši izoblikovanosti (neindividualiziranost) motivov in večji delnosti (parcialnost) tem. Od morfoloških vprašanj je zanimiva še snov, in sicer kot pripomoček za tipološko delitev mladinske književnosti na dela z neosebno-tradicijsko snovjo in dela z osebno-doživljajsko snovjo (neresničnostna in resničnostna besedila)« (I. Saksida 1994: 248).

II ANALIZA SLOVENSКИH KRIMINALK NASTALIH V 70. LETIH 20. STOLETJA

Obravnava del, nastalih z žanrsko oznako kriminalka, zahteva dvojno analizo zaradi različne starostne ravni bralcev, katerim so namenjena. Temu ustrezna mora biti tudi žanrska oznaka. Dela, ki so uvrščena v otroško/mladinsko literaturo bom imenovala detektivke, medtem ko sem se odločila za žanrsko oznako radijskih iger kriminalke in filmskega scenarija ponovno detektivka. To bom skušala jasno pokazati v analizah posameznih del. Glede na to, da obravnavam dva različna tipa literature z vidika bralca, bo verjetno tudi analiza otroških/mladinskih del precej drugačna kot analiza del, ki so namenjena odraslemu bralcu.

1 SUHODOLČANOVE DETEKTIVKE

1. 1 NEKAJ BESED O AVTORJU

Leopold Suhodolčan (1928–1980) – pisatelj, slavist, ravnatelj, kulturnik, začetnik bralne značke. Največ je pisal za mladino (zgodbe, povesti, igre) in postal eden najpopularnejših sodobnih slovenskih mladinskih pisateljev. Poleg mladinske literature je pisal tudi realistično prozo (*Svetnice, Dobrijska balada, Bog ljubezni*), v kateri je upodabljal življenjske značilnosti malega mesta. Lotil se je tudi vojne tematike (*Najdaljša noč*), napisal je ljubezenski roman (*Trenutki in leta*).

Leopold Suhodolčan nas bo zanimal kot avtor treh detektivk, in sicer *Naočnik in očalnik, mojstra med detektivi, Na večerji s krokodilom, Stopinje po zraku*.

1. 2 NAOČNIK IN OČALNIK, MOJSTRA MED DETEKTIVI

Knjiga z naslovom *Naočnik in Očalnik, mojstra med detektivi* (izid 1973) je prva v seriji treh knjig, v katerih nastopata slavna detektiva z detektivsko diplomo. V njej je zbranih deset novel, katerih glavna junaka, mojstra Naočnih in Očalnik, razrešujeta

raznovrstne spletke in potegavščine. Na prvi pogled bi ju morda lahko primerjali s pari znanih detektivov, kot sta npr. Sherlock Holms in njegov pomočnik doktor Watson (avtor Conan Doyle), Hercule Poirot in pomočnik Hastings (Agatha Christie), vendar imata Naočnik in Očalnik enakovredno zaslugo pri razrešitvi primera.

Naša detektiva imata prav posebne lastnosti, razrešujeta posebne primere, ki so dostikrat na meji s fantastiko in niso tako tragični, kot pri zgoraj omenjenih avtorjih, saj literarni teoretiki ta Suhodolčanova dela uvrščajo v mladinsko literaturo, za katero pa je bolj ali manj značilno, da vase ne sprejema krutih in krvavih zločinov.

Naočnik in Očalnik sta svojevrstna junaka, kar se pokaže že glede na zunanji videz. V svojih dejanjih nista pretirano junaška, včasih naredita kakšno napako, vendar na koncu se vedno rešita iz zagate in uspešno opravita zadano nalogo. Imata dve prav imenitni lastnosti, ki pritegneta še tako zahtevnega bralca, in sicer vedno sta dobre volje, kar neprestano potrjujeta s humornimi izjavami, in nikoli ne izgubita glave, tudi v najhujši situaciji ostajata prisebna, ne obupujeta temveč ukrepata, čeprav jima večkrat priskočijo na pomoč ugodne okoliščine, po pravilu, da pogumne spremlja tudi sreča.

V prvi knjigi je zbranih deset zgodb, torej spoznamo deset zapletenih ugank, ki sta jih mojstra razrešila. V prvi zgodbi *Skozigled 2010* pomagata Marku Nobelu, izumitelju te čudežne naprave, s katero lahko vidimo skozi stene, v človeške glave in srca, da skozigled preda v prave roke. Za skozigled se potegujeta nekoliko čudaški znanstvenik profesor Metulj, ki bi z njim preučeval metulje in gospod Komovec, ki bi s čudežno napravo opazoval svoje delavce ne samo v tovarni, ampak tudi doma.

S pomočjo pravljice o Pepelki razrešita uganko v zgodbi *Babičine rože*. Zločinec oziroma uničevalec babičinih rož, gospod Papirček, je pri svojem zlobnem dejanju izgubil čevelj in se s tem izdal. Rože je uničeval iz zavisti, ker so ljudje imeli raje babičine rože, ki so bile žive, kot pa njegove, ki so bile iz papirja.

Tretja po vrsti je zgodba *Polonca*. Detektiva sta se v tej zgodbi lotila zelo zapletene naloge, pri kateri sta morala uporabiti vse svoje detektivske sposobnosti. Iz Polončine sobe sta morala pregnati strah za vse večne čase.

Rojstni dan tete Ane. Teta Ana je bila zaskrbljena, ker njena nečaka Andrej in Barbara nista prišla pravočasno na njen rojstni dan. Pri njunem iskanju sta imela detektiva kar nekaj preglavic, ker ju je gospa Mežikarica dvakrat speljala na napačno sled. Kljub temu pa so detektivoma v tem primeru priskočile na pomoč ugodne okoliščine in nalogo sta uspešno opravila.

V peti zgodbi *Dedove dragocenosti* sta poiskala dedove »spomine«, ki mu jih je ukradel nek zlobnež, ker mu je tako naročila Špela Imela. Zgodba *Martin in Martina* spominja na parodijo Shakespearove tragedije Romeo in Julija. Mojstra detektiva naletita na sprti sosedi Jezikavko in Kričavko ter na njuna otroka, ki se ljubita. Detektiva sta na strani mladih zaljubljenecv in jima po svojih močeh tudi pomagata. Njuni mami zapleteta v takšne situacije, da se potem tudi osmešita.

V *Bolniški sobi 13* se mojstra prelevita v bolnika in zdravnika in odkrijeta »pokvarjenca«, ki straši ostale bolnike zato, da se upirajo zdravljenju.

Težave s sliko. Slika povzroča spor med mladima zaljubljenecema slikarjem Primožem in Nino. Naočnik in Očalnik se zadeve lotita tako, da slika ne povzroča več spora.

Najbolj zanimiva je zgodba *Narobe svet*. Detektiva posežeta v tok dogodkov tako, da ljudem svetujeta in jih pripravita do tega, da se zamislijo nad razmerami in svojimi dejanji.

Zadnja zgodba v tej knjigi je *Plešoči robot*, kjer spoznamo moža, ki je robota R-44 ustvaril zato, da bi na svetu delal zmedo in ustrašoval ljudi. S tem je pokopal samega sebe, ker se mu je robot uprl in ga uničil. Naočnik in Očalnik sta tudi v tej zgodbi opravila svojo detektivsko nalogo in iz zlobnega robota R-44 naredila robota M-44, ki je ljudi razveseljeval in jih spravljal v smeh (Glej tabelo 1).

Tabela 1.

ZGODBA	KRAJ DOGODKA	KRIM. DEJANJE	PRESTOPNIK	FANTASTIČNI ELEMENTI	NAUK	DOLŽINA (str.)
<i>Skozigled 2010</i>	hotel (Postelja za tri)	/	/	skozigled 2010	Izumitelju denar nič ne pomeni.	15
<i>Babičine rože</i>	mesto	uničenje rož	gospod Papirček	/	Nevoščljivost ti prinese težave.	16
<i>Polonca</i>	otročka soba	strašenje	strah	strah	Strah je votel ...	14
<i>Rojstni dan tete Ane</i>	mesto	obisk sladoledarja	nečaka (Andrej, Barbara)	/	Ne zamujaj.	15
<i>Dedove dragocenosti</i>	mesto	tatvina	moški	dedove dogodivščine	Vsak ima svoje spomine.	15
<i>Martin in Martina</i>	mesto	ljubezen	Martin, Martina	/	Ljubezen premaga vse ovire.	16
<i>Bolniška soba 13</i>	bolnišnica	ščuvanje bolnikov	bolnik (Gregor)	/	Ne boj se bolnišnic.	16
<i>Težave s sliko</i>	mesto	tatvina	Ninina mama ga. Cicipek	BMH	/	15
<i>Narobe svet</i>	mesto	Napačna nastavitve javne ure in osebnih ur.	meščani	/	Vsak naj se zazre sam vase.	15
<i>Plešoč robot</i>	ob morju	konstrukcija hudobnega robota	mož s slamnikom	BMH, robot s človeškimi lastnostmi	Ljudi zabavajmo, ne ustrahujmo.	16

Večina zgodb se odvija v mestu, kjer živita Naočnik in Očalnik. Mesto ni poimenovano. Razrešujeta raznovrstne primere, za katere ne moremo trditi, da so kruti zločini, ampak človeške napake. Vsaka zgodba nosi na koncu sporočilo, ki nas opozarja na nečedne človeške lastnosti, kot so nevoščljivost, škodoželjnost, prepirljivost ... Zelo zanimiva so imena nastopajočih negativnih oseb, ki hkrati kažejo človekove karakterne značilnosti ali dejavnosti s katerimi se ukvarjajo. Tako spoznamo gospoda Papirčka, ki iz papirja izdeluje rože, gospo Jezikavko in gospo Kričavko, ki vedno kričita druga na drugo, gospoda Mačka, ki sledi slikarju Petru kot mačka miši in še bi lahko naštevali. Pozitivna osebe imajo »normalna« imena, npr. Nina, Peter, Polonca, Martina ...

O svoji prvi knjigi avtor spregovori: »Mojstra sta bila tako zadovoljna z mano, da sta me nekega dne na vrat na nos izbezala na svetlo in mi zaupala: »Pravkar odhajava na pot z novo detektivsko nalogo. Pridi z nama, da boš sproti zapisal, kar bova doživela.« Res sem se odpravil z njima, a me seveda niste opazili, kajti pisatelj je navadno neviden, ko spremlja svoje junake.« (L. Suhodolčan 1995: 180).

Avtor se ob takšni ponudbi res ni mogel upreti skušnjavi in podaril nam je še drugo knjigo o dvojici superjunakov. Tokrat pustolovsko začinjeno, polno drobnih nauk in nasvetov za bralce.

1.3 NAOČNIK IN OČALNIK VEČERJATA S KROKODILOM

Suhodolčanova druga knjiga je nastala leta 1976. Od prve se loči po tem, da v njej spoznamo samo eno zaokroženo zgodbo. Mojstra detektiva sta tokrat posegla na področje, ki ostaja tudi v današnjem času zelo aktualno, in sicer na področje varstva narave. Zgodba je po svoji zasnovi pustolovska.

Iz živalskega vrta so začele izginjati živali, zato je upravnik brž poklical na pomoč detektiva Naočnika in Očalnika. S pomočjo detektivske pameti in dobrega nosu sta mojstra kmalu izvohala ugrabitelje. Pričakovali bi, da se bo s tem zgodba zaključila, ampak sedaj je prišlo šele do pravega zapleta.

Detektiva sta se postavila na stran ugrabiteljev, ko sta izvedela, da ima njihovo početje dober namen. Živalim želijo pomagati in jih vrniti v njihovo naravno okolje. To je za krokodila reka Nil, za tigra Indija. Detektiva sta dobila novo zadolžitev. Krokodila in tigra sta morala pretihotapiti do morja oziroma ladje, ki je čakala, da bi živali odpeljala tja, kamor sodijo. Mojstra detektiva sta se na poti do morja zapletla v številne neljube situacije, ki so opisane na zelo humoren način. Zgodba nas neprestano opozarja na skrb za čisto naravo okolje, za čisto vodo, neonesnaženo ozračje, naravno rast drevja (Glej tabelo 2).

Tabela 2.

	KRAJ DOGODK A	KRIM. DEJANJ E	PRESTOPNIK	FANTASTIČN I ELEMENTI	NAUK	DOLŽIN A (str:)
I.	živalski vrt	tatvina živali	naravovarstvenik i	/	Skrb za naravn o okolje.	do 72
II	pot do pristanišča	/	/	/	Skrb za naravn o okolje.	od 72 do 155

Zgodba je razdeljena na 24 poglavij, ki predstavljajo zaokroženo zgodbo. Kljub temu sem detektivko *Na večerji s krokodilom* zaradi vsebinskega preobrata razdelila na dva dela. V prvem delu smo priča raziskovanju primera o ugrabljenih živalih, v drugem delu pa detektiva prestopita na stran prestopnikov iz prvega dela, ker spoznata, da imajo njihova dejanja pravzaprav dober namen. Posledično se zaradi tega spremenijo okoliščine, kriminalnega dejanja praktično ni več, prav tako ni prestopnika, seveda pa ostajajo številni zapleti, ki detektivoma skorajda preprečijo izpolnitev zadane naloge.

O pisanju knjige avtor pravi, da se je še bolj zabaval. »Čeprav smo se kar najbolj prijateljsko zabavali ter uganjali razne detektivske norčije, smo vso pot opozarjali na največjo nevarnost, ki nam grozi: da se bomo zadušili v umazanem zraku, se zastrupili

v mrtvih rekah, si posekali vse gozdove ter si zabetonirali tudi srca ... Kar ozrite se okrog sebe, pa boste videli, kako nam umirajo ribe, ptice in druge živali, pa reke, gozdovi, trave ... Seveda z mojstroma Naočnikom in Očalnikom bomo sami lahko le malo opravili, rešitev vidimo v tem, če bomo sodelovali vsi! Če vsak od nas vsak dan reši smrti le eno ribo ali eno drevo ali travo – kar pomislite, koliko bi jih rešile v enem letu, v svojem življenju!« (L. Suhodalčan 1995: 181).

1. 4 DETEKTIVA »STOPINCATA« PO ZRAKU

Tretja knjiga že s samim naslovom *Stopinje po zraku pove*, da se mojstra spuščata na znanstveno fantastično področje, »ki ga je pisatelj v poteku dogodkov razširil na področje politične utopije in satire«. ¹⁰

Naočnik in Očalnik sta se tokrat odpravila v hribe na zaslužen počitek. V okolici planinskega doma, v katerem sta nastanjena, so se začeli odvijati skrivnostni dogodki in jima prekrizali načrte. V hipu sta se znašla sredi detektivskih opravil. Tokrat sta imela precej olajšano delo zaradi njunih dvojnikov Naoč-Nika in Očal-Nika, ki sta pripotovala na zemljo s planeta Mirion. Miriončani so hoteli z Zemljani vzpostaviti stik, dolgoročno pa z njimi sodelovati. Izkazalo se je, da Zemljani nismo tako napredni kot na planetu Mirion, da pri nas še vedno trajajo vojne, da se ljudje pehajo za dobičkom, naše reke so umazane, njihove so čiste, naše nebo je sivo, njihovo sinje, njihovo morje je čisto in sijoče kot otroške oči ... Na tem oddaljenem planetu najbolj cenijo človekovo delo, njegovo odkritost in resnicoljubnost. Na koncu se le najde kotiček z razumnimi ljudmi na našem planetu, ki si želijo sodelovanja z Miriončani (Glej tabelo 3).

¹⁰ France Vurnik: Suhodalčanova mojstra med detektivi. V: Leopold Suhodalčan: *Stopinje po zraku*. Ljubljana: MK, 1979.

Tabela 3.

KRAJ DOGODKA	KRIM. DEJANJE	PRESTOPNIK	FANTASTIČNI ELEMENTI	NAUK	DOLŽINA (str.)
- planinski dom, - planet Mirion, - Čitanija, Amerana, Suena	/	/	- vesoljska ladja - tehnična oprema posadke, - planet Mirion, - Čitanija, Amerana, Suena	Zemljani moramo poskrbeti še za veliko stvari, da bomo imeli lepše, mirnejše, bolj zdravo življenje.	/

Vesoljska ladja, s katero sta Naoč-Nik in Očal-Nik pripotovala s planeta Mirion in vsa tehnična oprema posadke, npr. minihelikopterji, multiform brizgalka, eteroderm ..., sodijo v področje znanstvene fantastike. Razmere na Mirionu, kakor jih opiše miroljubna posadka, sodijo v področje politične utopije, tj. idealno miroljubno in ustvarjalno zamišljene države, medtem ko politične razmere, kakršne odkrivajo in tudi občutijo vsi štirje detektivi s posadko v državi Čitanija, Amerana in Suena na Zemlji, pripadajo politični satiri. Zasnova zgodbe je tudi pustolovska, polna razburljivih dogodivščin in humornega komentiranja naših mojstrov, njuna dvojnika z Miriona pa sta bolj mirna in zadržana.

1. 5 KDO JE NAOČNIK IN KDO OČALNIK

V prvi knjigi nam ju avtor predstavi z naslednjimi besedami: »Zgodovina pozna veliko razbojnikov, pa tudi veliko detektivov. Toda Naočnik in Očalnik ostaneta mojstra med detektivi. Sploh ju takoj ločiš od drugih detektivov. Naočnik ima velike, štirioglate naočnike, Očalnik pa nič manjša očala. Naočnik je velik in štirioglati suh, Očalnik je samo za glavo (za pametno glavo, seveda) manjši in bolj okrogle postave (kot njegova očala).« Njuno sliko lahko vidimo v svetovnem detektivskem leksikonu. Poleg naočnikov in očal so njuni nepogrešljivi predmeti še: pipi, klobuka, povečevalno steklo za odkrivanje sledov vseh vrst in bicikelminihopter ali na kratko BMH.¹¹

1. 5. 1 Kje je Leopold Suhodolčan spoznal detektiva?

Ob pisanju televizijske nadaljevanke Primožev dnevnik je pršel do točke, ko je nujno potreboval dva najboljše detektiva. Sam pravi: »Lepo je, kadar se pisatelju posreči plodni, neponovljivi ustvarjalni trenutek; jaz sem v takem trenutku srečal Naočnika in Očalnika in že po prvih dogodivščinah sem začutil, da sta mi prijateljsko pomoč ponudila prava mojstra med detektivi. Najbolj mi je godilo pri njiju, da sta imela čisto samosvoji detektivski pipi: iz njiju so uhajali majhni okrogli in štirioglati oblački dima. In pri priči sem si rekel: »No, čudovito, ta dva pa vesta, kaj je humor.« In nisem se zmotil. Kadarkoli smo se poslej srečali, sta me tako imenitno zabavala, da sem bil po srečanjih z njima takoj spet dobre volje, da bi celo kislo kumaro razglasil za medeni kolač. Že takoj po prvem srečanju smo se sporazumeli, da drug drugemu ne bomo vsiljevali svojih misli in želja, temveč da se bomo nemudoma razšli, če bi se ne mogli prenašati. In prav to nas je potem naredilo za velike prijatelje.« (L. Suhodolčan 1995: 180).

Kmalu za tem so se avtor in slavna detektiva dogovorili, da bo njune dogodivščine popisal v knjigi.

¹¹ To je prav posebno vozilo, ki sta ga detektiva sestavila iz "starega bicikla, stenske ure, klobuka, slamnatega stola. BHM ne leti ne prehitro ne prepočasi, ne previsoko in ne prenizko, lahko pristane na vsaki strehi, da, celo kot štokrlja na dimniku." (L. Suhodolčan: 1979: 8).

2 DETEKTIVKE BRANETA DOLINARJA

2. 1 NEKAJ BESED O AVTORJU

Brane Dolinar¹² (1928) je napisal vrsto povesti za mladino in radijskih iger. Študiral je na Glasbeni akademiji v Ljubljani, bil vodja v Drami SNG v Ljubljani. Zanimal nas bo kot avtor dveh detektivskih zgodb, nastalih v 70. letih: *Rdeča kapica iz Zgornje Šiške* (1972), *Detektivi na jeklenih konjičkih* (1974).

2. 2 RDEČA KAPICA IZ ZGORNJE ŠIŠKE

Zgodbo o Rdeči kapici iz Zgornje Šiške lahko razdelimo na dva dela. V prvem delu izvemo, da sta Tinka (okrajšano od Martina) in njena stara mama šli na obisk k Tinkinemu očetu Borisu v Bonn. Boris je šofer grškega ambasadorja, ki ima hči Tino (okrajšano od Christine). Tinka in Tina se spoprijateljita. Zgodba se začne počasi zapletati, ko izvemo, da »jugogangsterji« nameravajo ugrabiti ambasadorjevo hči in od njega izsiliti zajeten kupček denarja za otrokovo izpustitev. Zločin se zgodi šele na sedeminsesmdeseti strani, pa še tu se izkaže, da niso ugrabili prave Tine. Grški ambasador se zaveda, da bi morala biti ugrabljena njegova hči, zato pomaga šoferju Borisu. Preiskavo vodi inšpektor Krauss. Konec je srečen in nepričakovan, kajti eden od gangsterjev prestopi na stran pravičnikov in Tinko pripelje nazaj na ambasado, čeprav jo pri tem skupi od svojih pajdašev (Glej tabelo 4).

Kriminalka je postavljena v tuje okolje in verjetno zato polna eksperimentiranja z jezikom. V dialogu junakov lahko opazimo nemške, italijanske in angleške izraze, kajti komunikacija med Tinama in kasneje med Tino in ugrabiteljema poteka v angleščini. Dogodki, ki si sledijo, so natančno določeni po dnevih v tednu in datumu,

¹² Pravo ime Brane Demšar.

tako da nam dajejo jasno predstavo, kaj vse se je zgodilo od Tinkinega odhoda do prihoda oziroma vrnitve v Ljubljano.

Tabela 4.

KRAJ DOGODKA	KRIM. DEJANJE	ZLOČINEC	ELEMENTI TUJEGA	DOLŽINA (str.)
Bonn	ugrabitev	skupina »jugogangsterjev«	okolje, orožje (pištole)	182

2. 2. 1 Detektiv, ki to ni in ostali navzoči

Dolinar svojemu detektivu Kraussu ne pripisuje bogvekakšnih sposobnosti. O njem izvemo zelo malo. Spoznamo ga po priimku, izvemo, da je inšpektor kriminalističnega oddelka, da ima pod sabo nekaj ljudi, to pa je v grobem tudi vse. Res je, da vodi preiskavo, vendar deluje precej pasivno, kar opazi tudi ambasadorjeva kuharica Emilja, ki mu da jasno vedeti, da ga ne mara. Tipično detektivska je njegova pipa, ki pa tokrat smrdi.

Bolj zanimiv lik je Peter Hainz. Peter je novinarski pripravnik, v časopisu poroča o vsakodnevnih lumparijah v Bonnu in njegovi okolici. S cigarami kupuje podatke od vratarja in komaj čaka na dogodek, ki ga bo ponesel v svet slavnih kriminalističnih reporterjev. Z objavo zgodbe o ugrabljeni deklici na prvi strani bonnskega dnevnika je tako inšpektorju Kraussu kot tudi zločincem napravil pravo zmešnjavo. Hkrati je s tem povzročil, da je med gangsterji prišlo do razhajanj, posledično je bil zaslužen za otrokovo vrnitev staršem. Pri lovu zločincev je celo prevzel inšpektorjevo vlogo in tako pri bralcu požel več simpatije kot pravi inšpektor.

Gangsterska klapa ima jugoslovanske korenine. Bralec je priča žalostni zgodbi o usodi Dušana Lazarevića – Moravca in Jovice Savića. Dušan je bil med vojno član četniške organizacije, po osvoboditvi je bilo za takšen tip ljudi prenevarno ostati v rodni domovini, zato se je pridružil koloni, ki je odšla v Nemčijo. Štiri leta je preživel

po taboriščih od koder ga je rešil nek znanec. Ko je že kazalo, da se bo njegovo življenje obrnilo na bolje, je padel pod okrilje majorja. Majorjevo ilegalno delovanje je prikrito za podjetjem »Dunav-export«. Svojim »varovancem« daje raznovrstne naloge, jih pošilja kot kurirje na vse strani Evrope, kot diverzante v domovino. Tiska protijugoslovanske brošure in letake ter vodi agitacijo med delavci, ki prihajajo iz Jugoslavije na delo v Nemčijo. Za takšno delo major slabo plačuje, sam pa živi kot mali bog. Moravec se je večkrat poskušal osamosvojiti, vendar je bil majorjev vpliv premočan, da bi mu to lahko uspelo. Podobna je zgodba Jovice Savića. Jovica je bil pravo nasprotje Moravcu. Doma je bil iz iste vasi kot Moravec, vendar se zaradi starostne razlike in nasprotnih prepričanj v domovini nista družila, čeprav sta se poznala. Najprej je bil partizanski kurir, nato pa so ga četniki prisilno mobilizirali in odvedli seboj. Po vojni je pristal v ujetniškem taborišču v Avstriji. Iz taborišča ga je rešil ameriški major, pri katerem je delal, dokler se le-ta ni vrnil v rodno domovino. Nato je ostal sam v tuji domovini in še preden se je dobro zavedel je padel v roke majorju in njegovi emigrantski organizaciji Beli orel. Bil je dobrega srca, zato se nam niti ne zdi čudno, ko kot ugrabitelj prestopi na stran rešitelja.

2. 3 DETEKTIVI NA JEKLENIH KONJIČKIH

Iz tovarne koles so bili ukradeni uvoženi cilindri za pony expresse. Vratarja odpeljejo na postajo milice. Osumljeni vratar je Drejčev oče. Drejc ne verjame, da je pri tatvini sodeloval njegov oče, zato se odloči, da bo situacijo raziskal in odkril pravega storilca. Pri tem mu pomagajo prijatelji, Dule, Vili in Sergio. Vzporedno z detektivsko zgodbo izvemo tudi zgodbo o Drejčevi družini. Spoznamo Drejčevega očeta, invalida, nekdanjega borca, poštenjaka, sedaj zaposlenega v tovarni koles in mater, ki skrbi za družino. Priča smo težavam, ki jih prinaša alkoholizem, Drejčev oče namreč rad pogleda v kozarec, zaradi tega zaide v težave. Mladi detektivi pridejo na sled roparjem cilindrov in za nagrado prejmejo pony expres (Glej tabelo 5).

Tabela 5.

KRAJ DOGODKA	KRIM. DEJANJE	ZLOČINEC	ELEMENTI TUJEGA	DOLŽINA (str.)
-----------------	------------------	----------	--------------------	-------------------

Ljubljana	tatvina	tatovi cilindrov	tovarna pony expresov	271
-----------	---------	------------------	--------------------------	-----

Glavni junak Andrej – Drejc se razlikuje od svojih prijateljev, med njimi predstavlja nekakšnega vodjo. Kot učenec je priden, je na vrhu ocenjevalne lestvice, je drzen in odločen. Ko njegova družina zaide v težave jo skuša na vse pretege rešiti, ne samo s tem, da je pobudnik ustanovitve skupine detektivov, ampak tudi materi priteče na pomoč zaradi socialne stiske.

Tokrat je Dolinar dogajanje postavil v domač prostor. Čas je natančno določen, in sicer zgodba se odvija od torka, 19.15, do srede naslednjega tedna, 17.25. Dodan je epilog, v katerem nas avtor opozarja, da če imamo v mislih kaj slabega naj na tisto lepo pozabimo. Jezik detektivke je na meji med dijaškim slengom in pogovornim jezikom, ne smemo pa pozabiti, da kadar detektivi govorijo o primeru, takrat se trudijo uporabljati raznovrstne tujke. Ta detektivka ima klasično detektivsko zgradbo, s to razliko, da je detektiv kolektiv.

3 KRIMINALKE MARJANA MARINCA

3. 1 MARJAN MARINC

Marjan Marinc (1921–1990) je bil dramatik, režiser in igralec. Študiral je v Ljubljani, vendar je moral študij prekiniti zaradi vojne. Med drugo svetovno vojno je deloval tudi v partizanskem gledališču, po njej je bil v vojaški službi do 1951. Od 1952 do 1955 je bil režiser v novosadski Operi, 1955–1975 je bil pri Radiu Ljubljana najprej urednik zabavnih oddaj, od 1959 režiser radijskih iger. Med drugo svetovno vojno je pisal skeče, po njej pa večinoma komedije, drame, radijske igre (tudi otroške), humoreske in pravljice. Njegove otroške radijske igre so predvajale vse radijske postaje nekdanje Jugoslavije ter v Bremnu in Berlinu.

Med številnimi radijskimi igrami je pisal tudi takšne, ki imajo oznako radijska kriminalka: *Skrivnost kote 117*, *Nevidna smrt*, *Inšpektor Ris ne miruje*, *Skrivnost roke v smetnjaku*.

3. 1. 1 Radijska igra

Glede na to, da gre pri Marinčevih kriminalkah za radijske igre, je potrebno najprej opredeliti pojem radijske igre. »Radijska igra je dramska književna vrsta, posebej za slušno spremljanje, torej radijskemu mediju prilagojeno dramsko besedilo z močnimi prvini pripovednega, lirskega in reportažnega. Vidno odrsko scenerijo v njej nadomeščajo zvoki, zvočna kuliserija, to je vrsta zvokov, ki kot celota ustvarjajo slušni vtis resničnosti, slušno mimesis« (M. Kmecl 1996: 275).

Če sedaj skušamo povezati pojma kriminalka in radijska igra, bi lahko rekli, da je radijska kriminalka radijskemu mediju prilagojeno besedilo o raznovrstnih zločinih (umori, ropi ...).

3. 2 SKRIVNOST KOTE 117

Radijska kriminalka *Skrivnost kote 117* je prva v seriji radijskih kriminalk Marjana Marinca. Gre za kriminalko v štirih nadaljevanjih, ki nosi skupen naslov *Skrivnost kote 117*, vsako nadaljevanje ima še svoj podnaslov: *Kdo je stric?*, *Gospodu Prezziju popustijo živci*, *Willi Meister stopi v ospredje*, *Past se zapre*. Na prvi strani vsake epizode je zapisano, kdaj in kje je bilo premierno predvajanje. *Skrivnost kote 117*, njeno prvo epizodo so torej poslušalci lahko slišali 10. junija 1972, istega leta tudi njena nadaljevanja. Na kateri radijski postaji so jo predvajali, sicer ni zapisano, vendar lahko sklepamo, da je šlo za isto radijsko postajo, in sicer I. program slovenskega radia, kot pri izvedbi njegovih ostalih radijskih kriminalk. Predvajanje epizod je trajalo okoli trideset minut, natančna dolžina vsake epizode je zapisana v tabeli 6.

Tabela 6.

Epizoda	Dolžina predvajanja v minutah in sekundah
<i>Kdo je stric</i>	28'
<i>Gospodu Prezziju popustijo živci</i>	31'
<i>Willi Meister stopi v ospredje</i>	30'20"
<i>Past se zapre</i>	37'30"

V radijski kriminalki *Skrivnost kote 117* spoznamo inšpektorja Ivana Kovača – Risa, kako skozi štiri dele nadaljevanke rešuje zapleten kriminalistični primer. Podnaslovi epizod opisujejo ključne dogodke v epizodah, gre za preiskavo zločina, ki nam ga avtor predstavi na začetku radijske kriminalke.

V letoviškem kraju Mali log je bil v sobi hotela Park ubit Jože Podvornik, trgovski zastopnik iz Ljubljane. Primer je prevzel inšpektor Ivan Kovač – Ris, ki je ugotovil, da je Jože Podvornik živel pravzaprav dvojno življenje. Ukvarjal se je s tihotapstvom. V nadaljnji preiskavi in zaslišanju hotelskih gostov in osebja se stvari nenavadno še bolj zapletejo. Neznani storilec je povozil Podvornikovo zaročenko Mileno Podgorec. Risovi dokazi so začeli izrisovati zločinčevo sliko, glavni osumljenec je postal Giovanni Prezzi (hotelski gost), dokler se Milena ni zbudila iz nezavesti in povedala, da je storilec neki Willi. Priimka ji ni uspelo povedati, ker je prej ponovno padla v nezavest. Inšpektor Ris je začel mrzlično iskati skrivnostnega Willija. V hotelu Jadran mu je postal sumljiv neki Willi Meister, sicer nemški državljan. Willi Meister je izginil. Medtem je Ris ugotovil, da je imela Hilda Weber z Meistrom intimno zvezo, in da je prihajala k njemu v hotel. Po izjavi Hilde in njenega očeta Helmuta Webra se Risu zdi, da pravzaprav ni odkril ničesar. Hilda in Willi, ki naj bi imela samo počitniško avanturo, sta v resnici bila poročena. Ris je sicer slutil, da je pravi storilec Willi, dokazov ni imel, zaradi njegovega izginotja je za njim izdal tiralico. Ugotovili so, da je Willi mrtev, njegovo truplo so našli v neki grapi, avto je povsem zgorel. Ris

je zdaj vedel, kdo je zločinec, vendar se je moral še dodatno prepričati, nastavljal mu je past. Zločinec je bil Helmut Weber. In zakaj je torej zakrivil dvojni umor? Jožeta je umoril, ker je hotel izstopiti iz tihotapske mreže, zgodba z njegovim zetom Willijem Meistrom pa je nekoliko daljša. Poznala sta se še iz vojne. Poročnik Meister je bil njegov oficir. Po vojni sta skupaj zakopala naropano blago. Zemljevid z označenim krajem, kjer je bil skrit zaklad, je imel Willi, sedaj sta prišla po zaklad, ker je preteklo že dovolj časa od konca vojne, vendar Helmutov pohlep je bil premočan. Le zakaj bi si zaklad delil, če pa ga lahko obdrži sam.

V tej nadaljevanki še ničesar ne izvemo o Risovem zasebnem življenju, to nam avtor predstavi v seriji nadaljevanj *Inšpektor Ris ne miruje*. Iz same zgodbe pa kljub temu lahko razberemo, da je svojemu poklicu zelo predan. Vzdevek Ris se ga je prijel v partizanih, od kod takšno poimenovanje, o tem lahko samo ugibamo. O sami zgodbi bi lahko rekli, da gre za klasičen tip kriminalke, v ospredju je preiskava zločina. Pri preiskovanju Risu sicer pomaga Miloš, vendar nima večje vloge, glavni akter je Ris. Glavni motiv za umor je denar, osumljenec sprva kaže vse znake krivca, vendar se na koncu se izkaže, da je zločin storil neko, ki mu to sploh ne bi pripisali. Ob tem nas kriminalka nehote spomni na kriminalke Agathe Christie. Helmut Weber je predstavljen kot betežen starček, invalid, po vrhu vsega naj bi bil gluhi. Sprva izgleda, da mu največ skrbi povzročča njegova hči Hilda (Glej tabelo 7).

Tabela 7.

KRAJ ZLOČINA	VRSTA ZLOČINA	OSUMLJENCI	MOTIV ZA ZLOČIN	ZLOČINEC	ELEMENTI TUJEGA
Mali log (letoviški kraj)	umor + umor	1 + 1	izstop iz tihotapske mreže, denar	glavni tihotapec (Helmut Weber)	morilsko orožje (pištola)

3. 3 NEVIDNA SMRT

Nevidna smrt je skupen naslov za radijsko kriminalko v petih nadaljevanjih, vsaka epizoda je tudi tokrat podnaslovljena: *Smrt se je priplazila skozi okno*, *Gospa Amalija ni bila svetnica*, *Lidija plača račun*, *Nepoklicani se vmeša*, *Tiček sede na limanice*. Na prvi strani epizod je zapisano, kdaj in kje so bile predvajane, koliko minut je trajalo predvajanje (Glej tabelo 8).

Tabela 8.

Epizoda	Datum premiere	Čas premiere	Radijski program	Dolžina predvajanja
<i>Smrt se je priplazila skozi okno</i>	2. 6. 1973	20.30	I. program	33'30"
<i>Gospa Amalija ni bila svetnica</i>	/	/	/	33'
<i>Lidija plača račun</i>	7. 7. 1973	21.00	I. program	32'50"
<i>Nepoklicani se vmeša</i>	14. 7. 1973	20.00	I. program	35'
<i>Tiček sede na limanice</i>	21. 7. 1973	20.00	I. program	32'

V ulici Prvega maja je nekega dne izbruhnil požar, v katerem je izgubila življenje že dolga leta paralizirana Amalija Vresnik. Zanj je skrbela mlada negovaka Lidija Kropovec. Vse je kazalo na to, da gre za nesrečo, vendar je kljub temu primer prevzel kriminalistični inšpektor Ivan Kovač – Ris. Pomagal mu je kriminalistični »vajenec« Luka. Po zaslišanju negovalke Lidije Kropovec je Ris dobil občutek, da dekle nekaj skriva. Tudi po zaslišanju nečakov pokojnice, Maksa Špilarja in Janeza Putikarja, se zadeva ne premakne z mesta. Pri ogledu pokojničinega stanovanja so Ris, Luka in Lidija naleteli na neznanca, ki jim je v temi pobegnil. Risu se je zdelo čudno, da Lidijin pes Ris ni na neznanca lajal, torej ga je moral poznati. Z neznancem so izginile tudi dragocenosti in dokumenti. Lidija je trdila, da je imela pokojnica Amalija poleg

dveh nečakov še nečakinjo, o kateri pa nečaka začuda nista ničesar vedela. Še istega večera je Ris odkril v stavbi nasproti stanovanja pokojne Amalije, da je zločinec verjetno neki podnajemnik. Podnajemnik je izginil, po opisu stanodajalke naj bi k podnajemniku zahajal Maks Špilar, le-ta je to na zaslišanju zanikal. Risa so naslednjega dne čakala sama presenečenja. Osmrtnico za pokojnico je naročila neznan ženska. Prav ta je tudi inšpektorju pred nosom dvignila v hranilnici vse prihranke pokojne Amalije Vresnik. Končno pa se je oglasil po telefonu še njegov pomočnik Luka, ki je vso noč prebiral Amalijina pisma, iz katerih je ugotovil, da ima pokojnica nezakonskega sina. Na pogrebu Amalije Vresnik je Ris izvedel marsikaj, med drugim tudi naslov domnevnega očeta Amalijinega sina. Na pogrebu je srečal bivšo negovalko, ki je bila odpuščena zaradi kraje. Ris je obiskal v Domu počitka Franca Klinarja, verjetno očeta Amalijinega sina, od katerega je izvedel, da je ta sin cirkuški artist. Po naključju jim je prišel v roke kovček skrivnostnega podnajemnika pri Katarini Šprajc in s tem je bila uganka o umoru dokončno pojasnjena. Zločinec je zažgal pokojnico s pomočjo sistema močnih leč. Ris in Luka sta se nato odpravila po Lidijo, vendar je ta odšla s skrivnostno neznancko v mesto. Za njima sta izgubila vse sledi. Nato je izginil tudi Lidijin pes Ris. Ko so končno našli psa, ki je že več kot eno uro tulil zaprt v neki mansardi, so našli tudi truplo Lidije Kropovec. Ris se je odpravil v časopisno redakcijo in dal objaviti novico, da je Lidija živa, in da bodo prišli na sled morilcu, ko se bo zbudila iz nezavesti. S tem so speljali zločinca v past. Zločinec je bil nezakonski sin Amalije Vresnik, Oto Vresnik. Bil je mojster preobleke, zato se je Ris pošteno namučil, preden ga je ulovil (Glej tabelo 9).

Tabela 9.

KRAJ ZLOČINA	VRSTA ZLOČINA	OSUMLJENCI	MOTIV ZA ZLOČIN	ZLOČINEC	ELEMENTI TUJEGA
stanovanje	umor (Amalije Vresnik)	4	denar	sin umorjene (Oto Vresnik)	/

Tudi v tej Marinčevi radijski kriminalki gre za tip klasične kriminalke. Ris ima tudi tokrat pomočnika, s to razliko, da je Ris z Lukovim delom zadovoljen, kajti na koncu le-ta napreduje v samostojnega inšpektorja. Motiv za umor je isti kot v nadaljevanji, ki smo jo spoznali v prejšnjem poglavju. Zločinec pa je tokrat še bolj premeten in inšpektorju povzroča precej več dela, kot v *Skrivnostih kote 117*. Ponovno spremljamo inšpektorjevo raziskovanje, spoznamo različne osumljence in na koncu rešitev uganke.

3. 4 INŠPEKTOR RIS NE MIRUJE

Gre za radijsko kriminalko v dvanajstih nadaljevanjih, ki ima skupen naslov *Inšpektor Ris ne miruje*. Vsaka epizoda ima še svoj podnaslov: *Polnočni kres, Kurje bedro, Paket, Strel skozi okno, Lažna zanka, Krvavi tir, Duh v internatu, Bela smrt, Izmišljena ulica, Izdajalska vreča, Rdeči lasje, Dvojno življenje brusarja*. Vsak podnaslov nam sporoči ključni dogodek v kriminalki. Na prvi strani vsake epizode je zapisano, kdaj je bila kriminalka izvedena. Predvajali so jo v večernem programu (tabela 10). Kriminalke so zelo kratke od 23 do 33 strani.

Tabela 10.

RADIJSKA IGRA	DATUM PREMIERE	ČAS PREMIERE	DOLŽINA (str.)
<i>Polnočni kres</i>	3. 11. 1973	21.20	28
<i>Kurje bedro</i>	1. 12. 1973	21.20	32
<i>Paket</i>	5. 1. 1974	21.20	30
<i>Strel skozi okno</i>	2. 2. 1974	21.20	27
<i>Lažna zanka</i>	23. 3. 1974	21.15	31
<i>Krvavi tir</i>	20. 4. 1974	21.15	25
<i>Duh v internatu</i>	18. 5. 1974	21.15	25
<i>Bela past</i>	/	/	23
<i>Izmišljena ulica</i>	29. 2. 1976	17.50	33
<i>Izdajalska vreča</i>	28. 3. 1976	17.50	25
<i>Rdeči lasje</i>	18. 4. 1976	17.50	24

<i>Dvojno življenje brusača</i>	25. 4. 1976	17.50	28
-------------------------------------	-------------	-------	----

Večji del kriminalk je postavljenih v vaško okolje oziroma manjše kraje, glavni motiv za zločin je denar, pred razrešitvijo uganke je ponavadi več osumlencev, izkaže pa se, da je večidel zločinec nekdo, ki sploh ni bil med osumljenci. V vsaki kriminalki je v ospredju inšpektorjevo razreševanje zločina, s tem kaže na klasično detektivsko zgodbo (Glej tabelo 11).

3. 4. 1 Kdo je inšpektor Ris?

V prvem delu nam avtor na kratko predstavi glavnega junaka. To je inšpektor kriminalistične službe Ivan Kovač – Ris. Nadimek Ris je verjetno dobil zaradi hitrosti razreševanja zločinov, kajti vsak zločin razreši v dveh oziroma treh dneh. Inšpektor Ris je svojemu poklicu zelo predan, saj reši vsako, še tako zapleteno uganke. V privatnem življenju je samski moški, živi s svojo gospodinjo Ano, ki mu večkrat pomaga z nasveti pri razreševanju problemov.

3. 4. 2 Polnočni kres

Prva epizoda v seriji dvanajstih nadaljevanj ima naslov *Polnočni kres*. V vasi Laze je v zadnjih dveh letih devetkrat gorelo. Vaščani so živeli v neprestanem strahu za svoje imetje. Po zadnjem požaru je načelnik videl edino rešitev v tem, da primer preda v roke inšpektorju Risu, in da ta ugotovi, kdo je požigalec. V tem času je v Lazah zgorelo petnajst gospodarskih in stanovanjskih poslopij, to je pomenilo, da je gorelo že pri vsakem vaščanu. Najbolj prizadet je bil kmet Suhljan, pri katerem je že trikrat gorelo. Vaščani so za požigalca sumili njihovega bivšega dninarja Toneta Kleklarja. Inšpektor je po temeljiti preiskavi ugotovil, da požigalec, ki ga iščejo, ni Tone, ampak Zakrajčeva mati. Stara ženička je požigala zato, da bi se njen sin, ki je bil poročen s Suhljanovo mlajšo hčerko, vrnil domov in ji pomagal gospodariti na njihovi kmetiji.

3. 4. 3 Kurje bedro

Zgodil se je vlom pri Ireni Prelec. Edino sled za zločincem, ki so jo policisti našli, je bilo pečeno kurje bedro, zavito v časopisni papir in vrženo pod mizo. Po temeljitih poizvedovanjih je Ris prišel na sled Ivanu Šircu. Le-tega so čez dva dni našli ustreljenega. Zadeva se je precej zapletla, ker so morali najprej razrešiti umor, nato pa še vlom. Izkazalo se je, da je bil Širc dobro znan pri policiji, ukvarjal se je z nelegalnimi posli kot so tatvine, vlamljanje. Bil je član tolpe, ki so jo razbili pred dvema letoma, njene člane pa pozaprl. Širca je ubil Maks Rojc zaradi izsiljevanja. Vlomil pa je Širčev pajdaš Tone Pečnik.

3. 4. 4 Paket

Gospa Sleč je odprla paket, ki je bil sicer namenjen njenemu možu. Paket je eksplodiral, Slečevo pa hudo ranil. Ris raziskuje primer in krog osumljencev spravi na številko tri. Prvi osumljenec je Lojze Plevnikar, s Tonetom Slečem sta bila sprta zaradi službe. Drugi osumljenec je Ivan Zarnik, inženir, ki bi se Sleču lahko maščeval, ker mu je speljal dekle Sonjo, ki je sedaj Tonetova tajnica in ljubica. Tretji osumljenec je advokat Milan Berganc, ki naj bi bil ljubimec Mire Sleč. Mira Sleč je po nekaj dneh zaradi hudih poškodb v bolnišnici umrla. Zločinec je sedaj postal morilec. Umora je bil obtožen Tone Sleč. Svojo ženo je ubil, ker bi drugače ostal brez denarja, ki ga je podedovala. Ko je izvedela, da ima njen mož razmerje s svojo tajnico Sonjo, se je hotela ločiti. Sleč jo je raje ubil, kot da bi ostal brez denarja.

3. 4. 5 Strel skozi okno

V vasi Vrhovje se je zgodil umor, gospod Plevnikar je bil ustreljen. Tokrat je Risa čakalo težko delo. Na pokojnika so prvič streljali pred enim letom, pod oknom

spalnice so takrat našli dokazno gradivo (dva tulca vojaške karabinjerke, na oknu pa listek, na katerem sta bili navedeni še dve osebi iz vasi, čaš da še prideta na vrsto). Ris je najprej sklepal, da gre pri umoru za politično ozadje, za obračun med bivšimi partizani, vendar ga je gospodinja Ana opozorila, da se na kmetih ne mori zaradi tega, ampak mora biti umor povezan z dedovanjem. Sledi, ki jih je našel na kraju zločina, so bili cigaretni ogorki, tulec in listek, na katerem pa pisava ni bila identična pisavi pri poskusu umora. Prvi sum je padel na Lojzeta, ki naj bi se Plevnikarju maščeval, ker ga je kot lovski čuvaj zasačil pri divjem lovu. V Lojzetovi kolibi so našli pištolo, s katero je bil umor izvršen. Uganka bi se tako prehitro in preveč enostavno razvozljala. Ris je po tehtnem premišljevanju ugotovil, da je morilec Plevnikarjev svak Tone. Tone je moril zato, ker je bila njegova žena Plevnikarjneva sestra in bi ob bratovi smrti podedovala domačo kmetijo.

3. 4. 6 Lažna zanka

Načelnik je Risu predal novo nalogo. Našli so obešenega Jožeta Šparovca, ki je že nekaj let delal v Nemčiji. Vrnil se je na dopust in v odsotnosti svoje žene naj bi se doma v kuhinji obesil. Najprej je izprašal Šparovčevo ženo Silvo, od katere je izvedel, da je bila v času moževega samomora z otrokoma pri materi v Veliki Loki. Silva moža ni marala, označila ga je za skopuha, pijanca, ženskarja in kvartopirca. Šparovčevo truplo je našla soseda Frančiška Tečnik. V izjavi je povedala, da se ji zdi nadvse čudno, da je Siva o svojem odhodu ni obvestila, omenila je tudi njeno radoživost in dogodek, ko je Silva svojega moža zasačila s striptizeto Lusy. Ris je zaslišal tudi pokojnikovega soseda Karla Pusta, ki pa mu kaj dosti ni hotel povedati. Iz njunega pogovora je razbral, da sta pokojnik in Karel rada kartala. Lusy mu je prinesla dobre informacije: ljubimkanje med Silvo in Karlom, Risu je pomagala razkrinkati kvartopirsko skupino. Risu se je posvetilo, kdo je morilec, ko mu je kriminalist Ločnik prinesel stvari, ki jih je imel pokojnik v obleki, v kateri naj bi se obesil. Med njimi je bil ključ vhodnih vrat. Sum je padel na ženo Silvo, ki je Risu povedala, da se je umora domislil eden izmed njenih ljubimcev, Luka Repec.

3. 4. 7 Krvavi tir

Pred letom dni so na progi našli povoženega železničarja. Preiskava ni bila dovolj natančna ravno zaradi tega, ker so vedeli, da je bil pokojni Štulec pijanec in je verjetno prišlo do nesreče. Niso pa opazili, da mu je manjkal denar, tisti dan je namreč dobil plačo in prodal tele. Inšpektor Ris se je odpravil v Zdole in vso zadevo še enkrat raziskal. Štulec je stanoval v železniški čuvajnici s svojo sestro. Pred smrtjo je pil v bifeju Pri remizi s Poldetom Rodetom, Janezom Šimkom in bratrancem Martinom. Prič pri umoru ni bilo, dokazi so bili zabrisani, zdelo se je, da bo primer nemogoče rešiti. Glavni osumljenec je bil Štulčev bratranec Martin. Pri policiji je imel precej zajeten dosje, poleg tega pa je lastnik bifeja Janko Marn Risu povedal, da sta pokojnik in Martin tistega dne odšla skupaj domov. Štulčeva sestra Rozi Vider je inšpektorju povedala, da je tisti večer, ko je umrl njen brat, slišala ob progi čudno hojo. Ris je po mučnem zaslišanju vseh tistih, ki so bili na dan smrti v stiku s Štulcem prišel do zaključka. Tone Zadnik je sprva imel alibi, ker naj bi v tistem času moral počivati zaradi nedavnega prihoda iz bolnišnice. Vendar Zadnik je bil v bolnišnici zaradi zloma noge in je lahko hodil s palico, poleg tega pa je tudi vedel, da ima Štulec pri sebi veliko denarja.

3. 4. 8 Duh v internatu

Jerneja Bohanca, upravitelja internata, so našli mrtvega v njegovi sobi. Dobil je več udarcev s težkim in trdim predmetom. Ris je videl osumljenca med osebjem internata in njegovimi gojenci. V skladu s preiskavo je tudi tokrat moral zaslišati več ljudi. Najprej je bil na vrsti Milan Tornik, pomočnik upravitelja Bohanca, nato hišnik Jože Pretisk, za njim še najbolj poredni gojenci Igor, Andrej in Štefan, Bohančeva zaročenka Zdenka, Tine Krmec, ekonom internata. Ris je od zaslišanih dobil ne malo uporabnih informacij. Hišnik mu je povedal, da je na večer videl duha (ponavadi so strašili gojenci), vendar le-ta tokrat ni tulil in škrebljal z verigama kot ponavadi. Izjava ekonoma Tineta in pomočnika Tornika sta mu povzročali največ skrbi, kajti oba sta trdila, da sta se tuširala za upraviteljem (imeli so namreč skupne kopalnice). Zdenka mu je povedala, da je tisti dan Jernej dvignil veliko vsoto denarja, ker je zidal hišo. Izkazalo se je, da je umor storil Tine Krmec, ekonom. Kako se je izdal: najprej z

lažno izjavo, ves čas je krivdo zavračal na gojenca Igorja, bil je edini v domu, ki je spal v spalni srajci, vedel je za upraviteljev denar, ker mu je pomagal pri gradnji hiše.

3. 4. 9 Bela smrt

Tokrat je imel Ris opraviti z narkomani. Umorjena je bila Hida Putar, stara 21 let, izučena frizerka, nezaposlena, brez staršev, brez kartoteke, bila je narkomanka. Živela je v podnajemniški sobi pri Kati Šmelc. Med preiskovanjem je k Risu prišel Maks Šmrcelj s podatki, ki bi lahko koristili pri preiskavi, v času umora naj bi videl iz Hildinega stanovanja teči nekega mladeniča. Identificiral je Hildinega fanta Jurija – Jureta Zornika. Glavni sum je torej padel na Jureta, kljub temu pa je Ris s pomočniki iz oddelka za narkomanijo raziskoval naprej. Kati identificira moškega, ki naj bi bil Hildin pogost obiskovalec. To je bil Rudi Mernič, dobro znan policiji, že dvakrat obsojen zaradi razpečevanja in preprodaje mamil. Mernič umor zanika, pove pa, da jih je Hilda hotela izdati in se želela odvaditi zasvojenosti. Naprej je verjetno ukrepal Enooki, ki je bil nekakšen »dilerski« vodja. Ris napravi načrt, kako bo Enookega speljal v past. Tanja, sodelovka pod krinko, je začela širiti novice, da je Mernič pri njej skrnil novo pošiljko. Do te pošiljke je hotel priti tudi Enooki – Maks Šmrcelj in tako so ga aretirali, po priznanju pa obtožili tudi umora.

3. 4. 10 Izmišljena ulica

V bližnjem gozdu so našli truplo mlade Eme Žižek. Bila je ustreljena, v roki je imela pištolo, vendar je bilo jasno, da v tem primeru ni šlo za samomor, bila je noseča. Ema je stanovala pri Katarini Puh. V vasi je bila zapisana kot pošteno in delavno dekle. Prijatelj je naj ne bi imela, tudi fanta ne, čeprav je imela veliko snubcev. Na dan umora je dobila brzojavko, da mora v Zagreb, ulica, kamor naj bi šla, je bila izmišljena. Ris je med preiskavo zaslišal veliko ljudi. V ožji krog osumljencev so spadali njeni snubci. Prvi je bil Ivan Zalar, lovski čuvaj, ki naj bi Emi tudi grozil. Drugi krajevni zdravnik Milan Pečnik, ki naj bi se z Emo sestajal v nekem motelu. Tretji je bil Rudi Bučar, šef propagande v tovarni. Četrti zadružni poslovodja. Na

kocu se je izkazalo, da je bila Ema noseča z Rudijem Bučarjem. Rudi je bil sicer zaročen s hčerko bogatega obrtnika, če bi izgubil njo bi izgubil tudi njen denar. To pa se mu ni izplačalo, zato je bilo najpreprosteje mlado Emo spraviti s sveta.

3. 4. 11 Izdajalska vreča

V virskem potoku so našli truplo Jožeta Fiderja, ki se je pred kratkim vrnil z dela v Nemčiji. V truplu so našli prav poseben naboj, kakršnega Ris še nikoli ni videl. Na kraju zločina so našli še papirčke od karamel, nekaj metrov stran pa okrvavljeno vrečo z nemškim napisom. Fider je na dan smrti nameraval kupiti traktor, zato je imel pri sebi veliko denarja. Prvi sum je padel na Franceta Šoja. Fider in Šoja sta pred časom delala skupaj v Nemčiji, dokler niso Šoje izgnali zaradi nedovoljenega prekupčevanja in goljufij. Ob hišni preiskavi so pri njem našli veliko denarja. France Šoja pa kljub zajetni policijski kartoteki ni bil morilec, ki so ga iskali. Nato sum pade tudi na Toneta Špeha, le-ta bi se lahko Jožetu maščeval, ker mu je nekoč speljal dekle. Ris se pogovori tudi z Andrejem Nosnikom, avtoprevoznikom, kajti on je nekoč delal za tovarno, katere vrečo so našli na kraju zločina. Razplet je bil sledeč: precej čudno pištolo je izdelal Špeh za Nosnika, ki naj bi z njo streljal dihurje in lisice. Pištolo in ostalo dokazno gradivo – denar, pokojnikovo hranilno knjižico, so našli pri Andreju Nosniku in ga obtožili umora.

3. 4. 12 Rdeči lasje

Na vlaku za Ljubljano so našli truplo. Žrtev je bila pretepena, ob njej so našli rdeče lase, ključ, kapo, robec in listek z nekim naslovom. Ris se je najprej odpravil na zapisan naslov, kjer sta živela pokojnikova hči in njen mož. Žrtev je bil Franc Slamnikar, šlo naj bi za roparski umor, kajti pokojnik je imel s sabo veliko denarja, ki ga je nesel hčeri in zetu za nakup novega avtomobila. Ris se požene na lov za rdečelascem. Domnevni zločinec naj bi bil kodrast rdečelasec s kapo. Ris in njegov pomočnik kriminalist Janez sta prečesala že vse ljubljanske bare in na koncu sta se odpravila poizvedovat še v Nebotičnik. Risova stara znanka Lolita je sicer videla človeka, ki bi ustrezal opisu, vendar je le-ta odšel že pred časom z njeno kolegico

Carmencito v motel Star šuštar. V motelu sta izvedela tudi njegovo ime, to je bil Vido Vidovec, pri policiji znan kot tat. Vido jima je ušel, nekaj ur kasneje so ga na postajo privedli miličniki. Primerjali so Vidove in najdene lase, vendar se struktura las ni ujemala, kar je pomenilo, da Vido ni morilec. Takrat pa se je Risu posvetilo, da so na kraju zločina našli precej prašno kapo. Analiza je pokazala, da je prah apno. Mogoče je bilo, da je zločinec delal v tovarni apna. Ris se ni motil, kajti kraj, kjer je neznani storilec kupil karto, se je ujemal s krajem, kjer je bila tovarna apna. Sum je tako padel na pokojnikovega soseda Andreja Podnartnika, ki je zločin tudi priznal.

3. 4. 13 Dvojno življenje brusarja

Tokrat Ris preiskuje, kdo je umoril brusarja, Bosanca Huseina Karabegovića. Ris se odpravi v kraj blizu Sarajeva, kjer je živela pokojnikova družina. Od njih izve, da je Husein večino časa živel v Sloveniji, občasno je prihajal domov za nekaj dni. Risu se je zdelo nenavadno, da lahko ima brusar tolikšno premoženje kot ga je imel Husein. Huseinov pobratim Ferid mu je povedal, da sta se ukvarjala tudi z zbiranjem in nato prodajo bakra, ki jima je prinašala lep zaslužek. Po temeljiti preiskavi je Ris povezal celotno zgodbo in našel zločinca. Husein je želel na hitro obogateti. Seznanil se je z delavci v tovarni, kjer so valjali baker. Sklenili so kupčijo: tovarni ukrasti nekaj bakra in dobro zaslužiti. Zadeva je bila sicer do konca speljana, vendar je denar, ki ga je Husein pri tem zaslužil zamikal njegovega šoferja, taksista Silva.

Tabela 11.

RADIJSKA IGRA	KRAJ ZLOČINA	VRSTA ZLOČINA	OSUMLJENCI	MOTIV ZA ZLOČIN	ZLOČINEC	EL. TUJEGA
<i>Polnočni kres</i>	vas Laze	požig	1	obnemoglost	mati (Zakrajčeva)	/
<i>Kurje bedro</i>	/	vlom/umor	2	izsiljevanje	izsiljevani (Maks), vlomilec (Tone)	pištola
<i>Paket</i>	/	umor	3	denar	mož umorjene	bomba
<i>Strel skozi okno</i>	vas Vrhovje	umor	1	dedovanje	svak	pištola
<i>Lažna zanka</i>	/	umor	2	denar	žena/ljubimec	/
<i>Krvavi tir</i>	Zdole	umor	3	denar	delavec (Tone)	/
<i>Duh v internatu</i>	internat	umor	vsi v internatu	denar	ekonom (Tine)	/
<i>Bela smrt</i>	/	umor	2	droga	razpečevalc (Maks)	zadušitev
<i>Izmišljena ulica</i>	Manjši kraj	umor	4	denar	ljubimec (Rudi)	pištola
<i>Izdajalska vreča</i>	kraj Virje	umor	3	denar	znanec (Nosnik)	pištola (?)

<i>Rdeči lasje</i>	Ljubljana	umor	1	denar	soсед	/
<i>Dvojno življenje brusarča</i>	ob Savi	umor	1	denar	šofer (Silvo)	/

3. 5 SKRIVNOST ROKE V SMETNJAKU

Skrivnost roke v smetnjaku je radijska igra nadaljevanka v štirih delih. Vsako nadaljevanje je ponaslovljeno: *Vsaka roka roke ne umiva*, *Formalin ni parfum*, *Lepi Peter ni črni Peter*, *Ni vsak mož – možak*. V tem primeru gre pravzaprav za parodijo kriminalke, kar avtor sam napiše pod podnaslove. V radijski kriminalki *Inšpektor Ris ne miruje* je Ris v vsakem nadaljevanju rešil drugačen oziroma nov primer. Tokrat pa spoznamo samo eno zgodbo. Vsaka Risova nadaljevanka se je pričela z insertom iz kriminalke, šele nato je speaker napovedal njen naslov in podnaslov, v igri *Skrivnost roke v smetnjaku* uvodnega dela ni oziroma je preoblikovan. Tu najprej izvemo naslov in podnaslov kriminalke, nato pa superinšpektor Luka Lukec pove poslušalcu, kako se razpleta in zapleta njegovo raziskovanje (Glej tabelo 12).

Tabela 12.

Epizoda	Datum premiere	Čas premiere	Radijski program	Dolžina besedila (str.)
<i>Vsaka roka roke ne umije</i>	6. 7. 1974	21.15	I. program	21
<i>Formalin ni parfum</i>	13. 7. 1974	21.15	I. program	22
<i>Lepi Peter ni črni peter</i>	20. 7. 1974	21.15	I. program	23
<i>Ni vsak mož - možak</i>	27. 7. 1974	21.15	I. program	20

Luka Lukec je torej užival in sanjaril na dopustu, ko ga je v kruto realnost vrnil telefon. Sporočili so mu, da so v smetnjaku našli moško odrezano roko. Skrivnostni primer je bil dodeljen superinšpektorju Luki Lukcu, ker je strokovnjak za odrezane roke in nasploh strokovnjak za vse odrezane ude. Pri preiskavi se mu je pridružil še njegov star prijatelj novinar Jaka Zgaga. Na postaji so imeli več prijav pogrešanih zakonskih in nezakonskih mož. Najbolj zanimiv primer je bilo izginotje moža lepe in mlade žene Marije Toplič. Izginil naj bi na torek zjutraj, ko je na Upravo za dohodke

odnesel milijon. Sredi razmišljanja o zapletenosti primera je dobil iz centrale sporočilo, da po ulicah drvi črn opel, iz katerega visi človeška roka. Luka in Jaka sta se pognala za neznancem, ko pa sta ga končno ustavila, sta videla, da je ta roka plastična in pripada lutki. O tem zapletu sta se odločila molčati. Začne se skrajno resno ukvarjati s primerom najdene roke in pogrešanih mož. Glavna osumljenca za izginotje Topliča sta dva: prvi je njegov prijatelj Praprotnik, ponarejevalec starin in kvartopirec, drugi je Erik Hobe, ljubimec Topličeve žene. Za izginjanje zakonskih mož pa ni bil kriv ne en ne drug, ampak njihove žene. Tihi Tone je zbežal, ker njegova žena, po njegovem mnenju skrajno čuden primerek ženskega spola, ni marala pijancev. Toplič pa se je znašel še v večji zagati: iz podjetja je ukradel denar, da je lahko pokrival kvartopirske dolgove, njegova žena je samo še dodatno pripomogla k temu, da je za nekaj časa izginil. Vsi mrtveci so torej vstali od mrtvih, Luko pa je še vedno mučila najdena roka. Ta roka se je znašla v smetnjaku zato, ker jo je tja vrgla mati mladega študenta medicine, ker se je le-ta na njej učil anatomijo. Tako je bil primer roke v smetnjaku razrešen. Jaka Zgaga je dodal le še to, da je ta zgodba kriminalno kriminalna kriminalistična zgodba in je tokrat ne bo objavil v časopisu (Glej tabelo 13).

Tabela 13.

KRAJ ZLOČINA	VRSTA ZLOČINA	OSUMLJENCI	MOTIV ZA ZLOČIN	ZLOČINEC	EL. TUJEGA
mesto	pogrešani možje	se kar vrstijo	/	/	najdba človeške roke v smetnjaku

V tem primeru smo imeli opraviti s parodijo¹³, ki je verjetno nastala na kriminalne zgodbe o inšpektorju Risu. Luka Lukec je njegovo pravo nasprotje, sicer se loti vsakega primera z istim entuziazmom kot Ris, vendar so rezultati neprimerljivi. Pri razreševanju primerov se večkrat osmeši, čeprav se sam predstavlja za superinšpektorja. Pomaga mu Zgaga, samo s tem, da ga spremlja, kajti njegovih

¹³ Parodija je pretirano, zafrkljivo, omalovažujoče posnemanje kakšnega književnega dela (M. Kmecl 1996: 179).

predlogov Luka nikoli noče poslušati, vedno ga prekine s tem, da mu pravi, da naj bo tiho, ker tako nič ne ve. Glede na to, da že avtor sam napiše, da gre v tem primeru za parodijo, je brezpredmetno omenjanje, da bi jo označili za antikriminalko.

4 JOŽKO LUKEŠ IN SRČNA DESETICA

4. 1 KDO JE JOŽKO LUKEŠ

Jožko Lukeš (1920–1994) je bil gledališki in radijski igralec, dramaturg, prevajalec, režiser, gledališki pedagog. Gledališko delovanje je začel v Ljudskem, nadaljeval v Avantgardističnem odru in pri mariborskem Narodnem gledališču. Večidel življenja je posvetil tržaškemu gledališču. Odigral je preko 300 zahtevnih karakternih vlog, npr. župnika (Cankar, *Hlapci*), Marmeladova (Dostojevski, *Zločin in kazen*), igral je v televizijskih igrah in nadaljevankah, radijskih igrah. Za svoje delo je prejel več nagrad.

Za gledališče je napisal dramo *Prgišče zemlje* (1962), za Radio Trst: *Miramarski vodnjak želja*, dramski spomin *Rižana*, kriminalki: *Deset minut pred dvanajsto* in *Sence preteklosti*, za Radio Koper: *Bori v viharju*, *Ljudje pod Matajurjem*, *Klic pomladi*, *Glasovi vesti*. Napisal je vrsto otroških iger: *Veter mi je povedal*, *Vanek in njegovi šolci*, *Otroci, otroci vsega sveta* ... Odigrane so bile na radiu Trst, Koper, Maribor in Sarajevo, prevedene v ital., hrv. Veliko je dramaturgiral za radio: *Kersnik*, *Testament* ... Lukeš je bil znan kot recitator in učitelj gledališke šole SSG v Trstu.

4. 2 RADIJSKA IGRA SRČNA DESETICA

Radijska igra *Srčna desetica* je bila premierno predvajana 16. decembra 1979 ob 17. 50 na I. programu. Avtor jo je podnaslovil fantastična kriminalka verjetno zato, ker je kraj dogajanja postavil v mesto, ki sicer na zemljevidu ne obstaja in fantastičen pogled v prihodnost. Ostale stvari se zdijo več kot realne, npr. osebe, motiv za umor ... *Srčna desetica* je sicer zelo kratka radijska kriminalka (21. str), vendar na koncu

prinaša pomembno sporočilo ob katerem se človek zgrozi, če samo pomisli na to, da je mogoče, da se v vsakdanu res dogajajo takšne stvari.

V Longwillu je izginilo sedem ljudi, trije domačini in štirje tujci, verjetno je bila številka še večja, vendar teh sedem je bilo prijavljenih za pogrešane. Šefif Hard je zadevo preiskoval že dva meseca, vendar se preiskava ni premaknila z mesta. Na pomoč so mu priskočili trije zvezni agentje: John, Jim in Alice. Izsledke preiskav so še enkrat preštudirali, nato pa naredili načrt, kako se bodo zadeve lotili. Glede na to, da je bilo pogrešanih več tujcev kot domačinov, so sklenili, da si bodo sami kot tujci poskušali poiskati sobo pri zasebnikih, nato pa opazovali najbolj sumljive. John je imel največ sreče. Naletel je na vilo v predmestju, precej čudna starka ga je spraševala po starosti, nato pa ga odslovila. Pogrešani so bili namreč stari od osemnajst do trideset let, John pa jih je kazal krepko čez trideset. Proti večeru je pri isti starki poskusila še Alice in dobila sobo. John in Jim sta vilo opazovala z ulice. Precej sumljivo se jima je zdelo, da jima Alice ni poslala svetlobnih signalov, ki bi potrdili, da je z njo vse v redu. Po petnajstih minutah se je pred vilo pripeljal bolniški avto, vendar moška, ki sta izstopila iz njega še zdaleč nista bila podobna bolničarjema. Jim in John sta vlomila v vilo, našla sta omamljeno Alice, domnevni zločinci so jima pobegnili. S pomočjo patrolnih vozil so jih izsledili. Aretirali so dr. Bronsfielda in starko, ki je bila pravzaprav moški. Dr. Bronsfield je bil specialist za srčno kirurgijo, maskirani moški mu je dobavljal uspavane ljudi, katerim so nato vzeli srce in ga presadili drugim, bogatejšim, pomembnejšim. Na vrtu vile so našli zakopana trupla desetih ljudi (Glej tabelo 14).

Na kocu sledi še neke vrste nauk, in sicer John pravi, da so v tem primeru odkrili enega najhujših zločinov, ki nam grozi v prihodnosti. Doslej je človek ubijal iz sovraštva in pohlepa, v samoobrambi, v znamenju raznih idej in idealov, toda v znamenju znanosti še ne. Malemu človeku torej grozi, da mu bodo kratili in krajšali življenje zato, da bi drugi živeli.

Tabela 14.

OKOLJE	ZLOČIN	OSUMLJENCI	MOTIV ZA ZLOČIN	ZLOČINEC
mesto Longwill	umor	starka	življenje	Dr. Bronsfield, moški preoblečen v starko

5 VITOMIL ZUPAN KOT PISEC FILMSKIH SCENARIJEV

5. 1 NEKAJ BESED O AVTORJU

Vitomil Zupan (1914–1987) je bil pisatelj, pesnik in dramatik. Pisati je začel že kot predšolski otrok. Po poklicu je bil gradbeni inženir. Pred II. svetovno vojno je razgibano živel doma in v tujini. Na začetku II. svetovne vojne se je priključil OF in bil kasneje v italijanski internaciji. Po letu 1943 je bil izpuščen in je odšel v partizane. Po tej vojni je vodil kulturni program Radia Ljubljana. Od leta 1947 je bil svobodni književnik. Leta 1948 ga je tedanja komunistična oblast zaprla in obsodila na 18 let zapora. Obtožnica je bila zelo ostra: bremenila ga je nemorale, poskusa posilstva, poskusa umora, sovražne propagande, špijonaže in izdaje domovine. Po sedmih letih je bil izpuščen. Po vrnitvi je najprej doštudiral, nato pa vseskozi deloval kot samostojni pisatelj. Zupan je eden najbolj vsestranskih, plodovitih in odmevnih sodobnih slovenskih pisateljev. Pisal je novele, romane, drame, mladinske povesti in pravljice, esejistiko, poezijo.

Nas bo zanimal predvsem kot avtor filmskega scenarija za kriminalko v nadaljevanjih: *Vest in pločevina ali pobegli vozniki* (1973).

5. 1. 1 Filmski scenarij

Filmski scenarij (film – staroangl. *felmen* pomeni tenka koža, velja za filmski trak; scenarij pomeni popis scen, to je prizorišč). T. i. filmska partitura, »note«, po katerih se film dela; natančen načrt za film, pismena priprava nanj, zato vsebuje vsa navodila

glede prizorišča, govor filmskih oseb, navodila za glasbo itd. pripravna stopnja zanj je sinopsi, to je kratek, strnjen povzetek/načrt filmskega dogajanja, končna stopnja pa snemalna knjiga, ki že vsebuje vse režiserjeve dodatke, do najmanjših podrobnosti (npr. o perspektivi kamere, velikosti t. i. »plana«, svetlobi itd.) (M. Kmecl: 1996: 269).

5. 2 VEST IN PLOČEVINA ALI POBEGLI VOZNIKI

Vest in pločevina ali pobegli vozniki je filmski scenarij v sedmih nadaljevanjih. Vsako nadaljevanje je zgodba zase in je podnaslovljeno: *Krivolov*, *Strah pred ljudmi*, *Kazenski zakonik čl. 271 a*, *Dve glasni priči*, *Smrt s pesmijo*, *Divji lov*, *Starka, ki ne more spati*. Vsem zgodbam je skupno to, da gre za iskanje voznikov, ki so pobegnili s kraja nesreče, primere razrešuje inšpektor Vlado Pegan s svojim pomočnikom komandirjem Nikom Maroltom.

5. 2. 1 Krivolov

Neznani voznik je povozil dvainšestdesetletnega Alojza Blačnika in pobegnil s kraja nesreče. Primer je prevzel inšpektor Pegan in njegov pomočnik Marolt. Laboratorijski izvidi so pokazali, da ostanki barve, ki sta jo našla na kraju nesreče ustrezajo belemu volkswagnu, poleg barve sta našla tudi dva tipa krvi in ena od njiju ni bila človeška. Sprožila sta preiskavo. V mestu je bilo treba pregledati vse bele volkswagne in preveriti njihove voznike, ki jih je bilo ok. 3000. V ožji izbor je prišlo osem avtomobilov, ki bi lahko ustrezali zato, ker so imeli poškodovano karoserijo. Miličnik Marjan ju je opozoril na avto, v katerem so našli sledove živalske krvi. Njegov lastnik je bil odvetnik Bojan Jermol. Seveda je Jermol na zaslišanju vse obtožbe zanikal, ampak dokazi proti njemu so bili premočni, da bi se lahko izognil kazni.

5. 2. 2 Strah pred ljudmi

Neznanec je povozil Antona Brezovarja in pobegnil s kraja nesreče. Priče so, vendar se zaradi pretresenosti ničesar ne spominjajo. Primer je prevzel Pegan, pomagal mu je Marolt. Na kraju nesreče sta našla razbito steklo od žarometa in luske temnomodrega avtomobila. Laboratorijske preiskave so pokazale, da naj bi šlo za avtomobil znamke Opel Rekord. Pegan je poslal patrulje po mestu in njegovi okolici, ki so pregledovale avtomobile in preverjale voznike. Ugotovili niso nič koristnega. Nato so začeli spraševati ljudi, če so videli avtomobil, ki bi ustrežal iskanemu. Miličnik ugotovi, da je bila na dan nesreče v vasi Brezovica poroka. Pegan in Marolt se odpravita k Fajferjevim. Sin sprva zanika, da bi bil na njegovi poroki človek s takšnim vozilom, nato pa le pove, da podobno vozilo vozi njegov znanec Leon Petkovič. Pegan in Marolt odbrzita k Petkoviču, v njegovi garaži najdeta iskani avtomobil in Petkovič prizna, da je povozil Antona in zbežal s kraja nesreče, ker se je bal ljudi, ki so nesrečo videli.

5. 2. 3 Kazenski zakonik čl. 271 a

Neznani storilec je povozil Angelo Krese in pobegnil s kraja nesreče. Pri truplu se je zbralo veliko ljudi in dajalo izjave miličnikom. Med njimi je bil majhen deček, ki je videl nesrečo in si na bližnji zid zapisal registrsko številko pobeglega voznika. Pegan in Marolt sta prevzela primer. Poiskala sta lastnika avtomobila Rudolfa Mencingerja, direktorja Interavta. Mencinger jima je pojasnjeval, da je mislil, da je povozil netopirja ali kaj podobnega, zato se tudi ni ustavljal. Peljala sta ga po poti, kjer naj bi prejšnjega dne drvel, začel se je izgovarjati, da ne ve natančno, kje se je zgodilo. Njegova žena naj bi bila s sinovoma pri materi v Novi Gorici. Ko sta jo Pegan in Marolt obiskala sta opazila, da je z njo samo en sin. Uganka je bila tako razrešena, pa tudi Mencinger je priznal, da je pravzaprav starko povozil njegov sin. Kot skrben oče ga je želel zavarovati, zato je prevzel krivdo nase.

5. 2. 4 Dve glasni priči

Ivan Dolinar je povozil dečka in deklico ter pobegnil s kraja nesreče. Primer sta prevzela Pegan in Marolt. Ivan je povedal ženi, kaj je storil in se odšel na policijo prijaviti. Na policiji je zgodbo o nesreči malo olepšal: otroka naj bi povozil zato, ker je bila megla in poslabšana vidljivost, poleg tega mu je nasproti pripeljal avto in ga še bolj zaslepil. Pegan in Marolt sta zaslišala še njegovo ženo, katere zgodba se ni popolnoma ujemala z moževo. Nato je Pegan odpeljal Ivana v mrtvašnico k truploma majhnih otrok. Ivan je bil tako pretresen ob spoznanju, kaj je storil, da se je odločil povedati resnico in prevzeti odgovornost.

5. 2. 5 Smrt s pesmijo

Neznani voznik kamiona je na Zagrebški cesti do smrti povozil Rozalijo Kutin in pobegnil s kraja nesreče. Očividcev je več, poškodovana je bila tudi pokojničina prijateljica, ki je Peganu povedala, da se spomni kamiona iz katerega je odmevala pesem. Pegan in Marolt pošljeta patrolje na ogled vseh podjetij v mestu, ki imajo tovorni park. Zaslišujeta voznika avtomobila, ki je poškodovanko odpeljal v bolnišnico, ki pove, da je vozil z dežele v mesto in na poti opazil skupino ljudi ob tovrnjaku, ki je veselo prepevala. Odpeljejo se na kraj kjer naj bi stal tovrnjak. V bližnji hiši jima možakar pove, da ga je domov pripeljal nek Joco s katerim sta se spoznala v gostilni. Zjutraj se Pegan in Marolt odpravita na lov za Jocom. Točajka jima pove, kje najdeta Joca. Joco prizna.

5. 2. 6 Divji lov

V divjem diru je skozi rdečo luč zapeljal bel fičko, ki je imel na zadnjem delu avtomobila pas z napisom Abarth. Pri tem je udaril ob mopedista in pobegnil. Policisti so telefonirali centrali, da iz mesta proti Vrhniku drvi bel Abarth. Pegan in Marolt sporočita vsem patroljam, da naj mu sledijo iz različnih smeri. Dirkači jim pobegnejo. Ustavijo se na neopaznem mestu, snamejo z avta preizkušnjo in trak ter se mirno odpeljejo proti mestu. Ko jih policisti opazijo jih hočejo zaustaviti, vendar fičko zopet odrzi. Med zasledovanjem ubežniki streljajo na policiste in obratno, pri čemer

policisti zadenejo fičkovno kolo. Med vožnjo trije mulci skočijo iz fička in pobegnejo v gozd. Med lovom za ubežniki se Pegan in Marolt odpravita k lastniku fička in opazita, da lastnik sploh ni vedel, da so mu okradli avto. Policisti fante polovijo in jih odpeljejo na postajo. Pegan od njih izve, da so se samo zabavali.

5. 2. 7 Starka, ki ne more spati

Nekdo je povozil Stanislava Troho in pobegnil s kraja nesreče. Očevidcev ni, zato bosta imela Pegan in Marolt zelo težko nalogo. V zvezi s primerom ničesar ne ugotovita, zato se odločita, da bosta dala oglas o nesreči na radio in televizijo in s tem pozvala ljudi, ki bi morebiti kaj vedeli o nesreči. Na drugi strani pa ta isti primer preiskuje Rozalija Hribar, ženska, ki ne more spati. Na večer nesreče je opazila gospoda Čudna iz sosednjega bloka, da se je domov pripeljal z neko svetlolaso lepoticco, ki ni bila njegova žena. Precej čudno je postopal okoli avtomobila in ga ogledoval, nato pa spravil v garažo. Rozalija je slutila, da je možakar verjetno povezan z nesrečo, zato ga je poklicala in mu po telefonu spustila oglas v katerem so iskali pobeglega voznika. Nato je opazila, da se je Čuden odpeljal z avtomobilom in se vrnil brez njega. Takrat se je odločila, da bo poklicala inšpektorja Pegana in mu predala poročilo. Pegan se je odpravil k Čudnu in ta mu je vse priznal.

5. 2. 7. 1 Inšpektor Pegan, njegovi pomočniki, zločinci in žrtve

O inšpektorju Vladu Peganu avtor ne napiše veliko. Ne daje navodil, kako bi moral inšpektor izgledati, kaj počne v zasebnem življenju, iz samega teksta pa lahko spoznamo, da je zelo predan svojemu delu, da se zelo trudi pri razreševanju nalog, ki jih ponavadi razreši v zelo kratkem času. Pri njegovem delu mu pomaga komandir Niko Marolt in tako predstavljata nekakšno neločljivo dvojico, pravzaprav mojstra pri iskanju pobeglih voznikov.

Kriminalka nas nekako opozarja, da so lahko žrtve t. i. prometnih nesreč lahko ljudje različne starosti in različnih poklicev, da je teh nesreč veliko, da žrtve pogostokrat podležejo hudim poškodbam.

Avtor zločinca ne prikaže kot posebne vrste hudobnežev, temveč kot povprečneže, ki storijo zločin prej zaradi nesreče, trenutne nepazljivosti kot pa iz hudobije. Vsem je skupen pobeg s kraja nesreče, ki je verjetno posledica strahu pred odgovornostjo, ki jo mora človek v takšnem primeru sprejeti. Seveda je najlažje pobegniti ali pa se za nekaj časa potuhniti, zavedati pa se je treba, da je vsak dan na delu veliko inšpektorjev, ki povzročitelje nesreč najdejo v še tako skritih kotičkih našega planeta (Glej tabelo 15).

Tabela 15.

	ZLOČIN	ŽRTEV	OSUMLJENEC	ZLOČINEC	MOTIV
<i>Krivolov</i>	umor	Alojz Blačnik	vsi lastniki volkswagnov	Bojan Jermol	/
<i>Strah pred ljudmi</i>	umor	Anton Brezovar	lastniki avtomobila Opel Rekord	Leon Petkovič	/
<i>Kazenski zakonik čl. 271 a</i>	umor	Angela Kresel	/	Rudolf Meister	/
<i>Dve glasni priči</i>	umor	deček, deklica	/	Ivan Dolinar	/
<i>Smrt s pesmijo</i>	umor	Rozalija Kutin	vsi kamioni v mestu	Joco	/
<i>Divji lov</i>	poškodba	mopedist	/	trije mladoletni fantje	/
<i>Starka, ki ne more spati</i>	umor	Stanislav Troha	/	Ivan Čuden	/

V tej nadaljevanki gre za poseben tip motiva za zločin oziroma pravega motiva za zločin ni, zato ostaja to mesto v razpredelnici prazno. Do umora vedno pripelje ali

voznikova trenutna neprevidnost ali kaj podobnega in zločin dejansko naredi samo s tem, da zbeži s kraja nesreče.

6 ZAKLJUČEK

Od konca II. svetovne vojne do 70. let je bilo mrtvo obdobje za nastajanje kriminalnega žanra na Slovenskem. Le-ta se ponovno pojavi v 70. letih, vendar z določenimi spremembami oziroma novitetami. Verjetno je k spremembam in relativno malemu številu nastalih del prispevala tedanja socialistična politična ureditev na eni strani, na drugi pa vznik postmodernizma v »resni« literaturi. Pogled na celoto besednega ustvarjanja v 70. letih kaže, da je v tem obdobju tovrstna literatura doživela izjemno pisan in bogat razmah v smeri najrazličnejših literarnih zvrsti in oblik, ki so žive in aktualne tudi v sočasnem evropskem literarnem prostoru. V obdobju 70. se je prvič pojavilo, da smo lahko začeli ločevati dela z žanrsko oznako kriminalka na dva pola s strani bralca. Dobimo prve kriminalke oziroma detektivke, ki so namenjene otrokom/mladini.

Prvo otroško kriminalko je prispeval Brane Dolinar (*Rdeča kapica iz Zgornje Šiške*) leta 1972. Omejil se je na zelo resno tematiko ugrabitve mladoletnega otroka, samo dogajanje pa prenesel preko naših meja, natančneje v nemški Bonn. Leta 1974 je napisal še drugo otroško/mladinsko detektivko z naslovom *Detektivi na jeklenih konjičkih*, v kateri je dokazal, da lahko kolektivni otroški junak razreši uganko, ki jo v drugih primerih detektivi z večletnimi izkušnjami.

Leopold Suhodolčan je v humorni trilogiji o burkastih, a domiselnih veščinah Naočnika in Očalnika ustvaril prva živa lika dveh detektivov v slovenski mladinski književnosti. Naočnik in Očalnik z obilico humorja opozarjata na vsakdanje človeške zmote in napake, kot so škodoželjnost, sebičnost, nevoščljivost, pohlep, idr.

Odrasli populaciji v tem obdobju slovenski avtorji niso namenili niti ene kriminalke v knjižni obliki, zanimiv pa je porast radijskih kriminalk, ki so jih poslušalci lahko spremljali v večernih urah na I. programu slovenskega radia.

Osrednji avtor tovrstnih kriminalk je Marjan Marinc, ki je v svojih delih ustvaril slovensko različico Sherlocka Holmesa, nepogrešljivega inšpektorja Ivana Kovača – Risa. Marinc nam je v 70. letih postregel s tremi deli tovrstne literature (*Skrivnost kote*

117, *Nevidna smrt, Inšpektor Ris ne miruje* in parodijo na radijsko kriminalko *Skrivnost roke v smetnjaku*), za piko na i pa še dokazal, da Slovenci zmoremo tip parodije napisati ob koncu ukvarjanja določenega literarnega žanra in ne začetku, kot je to v slovenski navadi. Značilnost Marinčevih radijskih iger je, da poslušalca puščajo v negotovosti vse do zadnjega dejanja. Inšpektor Ris s svojimi sodelavci genialno razreši še tako zapleten zločin, ki ga večinoma zagrešijo povsem poslušalcu nepričakovani zločinci. Upira se na povsem neotipljive indice, ki so ostali policijski družbi povsem nepomembni.

Leta 1979 je nastala radijska igra Jožka Lukeša *Srčna desetica*. V grobem se od Marinčevih kriminalk loči po tem, da v njej nastopa tim zveznih agentov in ne en sam detektiv. Sam avtor jo je podnaslovil fantastična kriminalka. Prvi fantastičen segment, ki ga lahko opazimo je izmišljen kraj dogodka, drugi, in sicer bolj pomemben pa je fantastičen pogled v prihodnost. Delo namreč prinaša sporočilo, da smo bili do sedaj priča sicer krutim zločinom kot so ubijanje iz pohlepa in sovraštva, v samoobrambi, v znamenju idej in idealov, toda v prihodnosti nas verjetno čaka še ubijanje v znamenju znanosti, kajti malemu človeku grozi, da mu bodo kratili in krajšali življenje zato, da bi drugi lahko živeli.

Kot zadnjega sem v diplomskem delu obravnavala filmski scenarij Vitomila Zupana *Vest in pločevina ali pobegli vozniki*. Gre za filmski scenarij v sedmih nadaljevanjih, v katerih inšpektor Pegan išče podivjane voznike, ki so pobegnili s kraja nesreče. V tem primeru ne gre za tipično kriminalko, kakršne smo bili vajeni do sedaj, kajti zločinci niso neki ljudje brez kančka slabe vesti, temveč povprečneži, ki storijo zločin zaradi trenutne nepazljivosti.

Če primerjamo slovensko kriminalko s kriminalkami, ki so sočasno nastale v svetovni literaturi, lahko opazimo, da kar se tiče same vsebinske konstrukcije besedil pripadajo tipu klasičnih kriminalk. Morilsko orožje je največkrat pištola, kar v 70. letih deluje tuje, in redko npr. vrv za obešanje, ki je sicer najpogostejši pripomoček za izvajanje zločinov v ostali slovenski literaturi, ki žanrsko ne pripada kriminalki. Skupen element domači in tuji kriminalki je tudi motiv za zločin, to je najpogosteje denar. Zločinci so si podobni, lahko bi rekli enako kruti in odkriti na samem koncu del in kar je zelo pomembno aretirani, torej kaznovani.

Kljub temu da v 70. letih 20. stoletja na Slovenskem ni nastalo veliko del, ki jim pripada žanrska oznaka kriminalka oziroma detektivka, ne smemo trdi, da je to obdobje z vidika nastajanja slovenske literature nepomembno, kajti vsa ta dela kažejo na raznolikost domačih besedil, pa čeprav so namenjena preprostemu bralcu in ne prinašajo globokih sporočil.

VIRI IN LITERATURA

- Aleksandra Belšak: Sistem žanrov v slovenski prozi po 1945. Ljubljana: (magistrsko delo) FF, 2001.
- Gilbert K. Chesterton: Teorija detektivskega romana: zbornik Memento Umori. Ljubljana: DZS, 1982.
- Brane Dolinar: Detektivi na jeklenih konjičkih. Ljubljana: MK, 1974.
- Brane Dolinar: Rdeča kapica iz Zgornje Šiške. Ljubljana: MK, 1972.
- Igor Grdina: Ljuba Prenner in malomeščanska kriminalna povest Neznani storilec. V: Ljuba Prenner: Neznani storilec. Ljubljana: Mihelač, 1992.
- Miran Hladnik: Tipi slovenske trivialne proze na začetku tega stoletja. Ljubljana: FF, 1983.
- Miran Hladnik: Trivialna literatura. Literarni leksikon, 21. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede pri SAZU in DZS, 1983.
- Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija. Ljubljana: Založba M & N, 1996.
- Matjaž Kmecl: Od pridige do kriminalke ali o meščanskih začetkih slovenske pripovedne proze. Ljubljana: MK, 1975.
- Janko Kos: Konec stoletja (Slovenska literatura v letih 1970-2000). Literatura 12, 2000.
- Janko Kos: Očrt literarne teorije. Ljubljana: DZS, 1996.
- Klemen Lah, Andreja Inkret: Slovenski literarni junaki. Mali leksikon. Ljubljana: MK, 2002.
- Andrijan Lah: Mali pregled lahke književnosti. Ljubljana: Založba Rokus, 1995.
- Jožko Lukeš: Srčna desetica. 1979.
- Neva Lukeš: Delčki našega vsakdana. Koper: Fontana, 1997.
- Marjan Marinc: Skrivnost kote 117. Ljubljana, 1972.
- Marjan Marinc: Nevidna smrt. Ljubljana, 1973.
- Marjan Marinc: Inšpektor Ris ne miruje. Ljubljana, 1973/74.
- Marjan Marinc: Skrivnost roke v smetnjaku. Ljubljana, 1974.
- Jože Pogačnik, Silvija Borovnik, Darko Dolinar, Denis Poniž, Igor Saksida, Majda Stanovnik, Miran Štuhec, Franc Zadavec: Slovenska književnost III. Ljubljana: DZS, 2001.
- Barbara Pregelj Balog: Detektivka v sodobni slovenski in španski književnosti. Ljubljana: FF, 2003.

Igor Saksida: Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko. Maribor: Založba Obzorja, 1994.

Slovenska književnost (Leksikon CZ). Ljubljana: CZ, 1996.

Leopold Suhodolčan: Naočnik in Očalnik, mojstra med detektivi. Ljubljana: MK, 1979.

Leopold Suhodolčan: Na večerji s krokodilom. Ljubljana: MK, 1979.

Leopold Suhodolčan: Stopinje po zraku. Ljubljana: Karantanija, 1995.

Peter Svetina: Krvavi zločin in vojska detektivov: zločin in kazen v slovenskih kriminalkah da druge svetovne vojne. Množične smrti na Slovenskem: zbornik referatov. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev SI, 1999.

Peter Svetina, Đurđa Strsoglavc: Žanrski umor? XXXV. SSJLK: zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999.

Alojzija Zupan Sosič: Kriminalcina uganka. SR XXXXIX/1-2, 2001.

Vitomil Zupan: Vest in pločevina ali pobegli vozniki. Ljubljana, 1973.